

Jos Russel (1829-1888)

Letterkundige
en geëngageerd
krantenman*

Harry van der Bruggen

* Dr. H.B. Russel verleende mij gastvrije toegang tot het Familie-archief Russel in Lanaken. Tevens was hij mij behulpzaam bij de verzorging van de afbeeldingen bij deze tekst. Ten slotte leverde dr. Russel kritisch commentaar op eerdere versies van dit artikel. Voor dit alles mijn hartelijke dank!

In september 1865 kwamen ruim twaalfhonderd liefhebbers van de Nederlandse taal- en letterkunde uit Nederland en Vlaanderen in Rotterdam bijeen voor een congres over de belangen van de Nederlandse taal. Onder de vijftientig sprekers bevonden zich de bekendste letterkundigen uit Noord- en Zuid-Nederland, zoals de lexicograaf Matthias de Vries en Johannes van Vloten, die onder meer middeleeuwse poëzie had uitgegeven. Ook zag men bekende literatoren, zoals Nicolaas Beets, de schrijver van het door velen bewonderde boek *Camera Obscura*, en ook Johannes Petrus Hasebroek, bekend als Jonathan, de schrijver van *Waarheid en Dromen*. Uit Vlaanderen kwamen bekende professoren als Jacob Heremans, sinds 1864 buitengewoon hoogleraar letterkunde aan de universiteit van Gent en strijdbaar Vlaamsgezind politicus, en uit Leuven Jan Baptist David, sinds 1864 voorzitter van de Belgische Spellingscommissie. Te midden van alle coryfeeën was een van de sprekers Joseph, kortweg 'Jos' Russel uit Maastricht (1829-1888), die slechts enkele jaren tevoren zijn debuut als letterkundige had gemaakt.

Jos Russel was in 1865 al een bekende Maastrichtenaar.¹ Als zoon van de vrederechter uit Sittard, kleinzoon van een palsgraaf, intimus van de grootindustriële Petrus Regout en broer van de rechterhand van de bisschop van Roermond, bewoog hij zich in de hoogste Maastrichtse bestuurlijke, industriële en kerkelijke kringen. Russel had in 1863 het initiatief genomen tot de oprichting van het Oudheid-

kundig Genootschap in het Hertogdom Limburg. Hij was hoofdredacteur-drukker-uitgever van het nieuwsblad *L'Ami des intérêts Limbourgeois*, dat in 1865 al een ferm politiek tegengeluid liet horen tegen de oudere, door het stadsbestuur geprotégeerde *Courrier de la Meuse*. Hoewel betrekkelijke nieuwkomer op het terrein van de taal- en letterkunde, had Russel al publicaties op zijn naam staan zoals stedenbeschrijvingen, oudheidkundige verslagen maar ook een geromantiseerd historisch verhaal. Voor het congres in Rotterdam had Russel in Limburg dus al flink van zich laten horen. Maar, wat weten wij nog meer over deze markante Limburger en welke betekenis had Russel voor de letterkunde? Bij de beantwoording van deze vragen, is het van belang om allereerst wat uitgebreider stil te staan bij Russels deelname aan het congres in Rotterdam. Wat zocht hij daar? Wat had hij te zeggen?

1. Jos Russel en het achtste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Rotterdam (1865)

Het achtste Nederlandsch taal- en Letterkundig Congres, het eerste waarbij ook Jos Russel aanwezig was, werd van 11 tot en met 13 september 1865 gehouden in Rotterdam. De ontvangst van de deelnemers in het Rotterdamse raadhuis was feestelijk. De pers rapporteerde enthousiast over de toespraken uitgewisseld tussen gastheren en gasten, de erewijn aangeboden door het stadsbestuur aan organisatoren en talrijke congresgangers, en de Nederlandse

1 Een portret van Jos Russel had deze publicatie moeten begeleiden. Maar grondige naspeuringen hebben geen afbeelding van hem opgeleverd. Enkele beschrijvingen van persoonskenmerken leiden wel tot een geschreven portret. Het Certificaat van de Nationale Militie beschrijft hem als volgt: 'Lengte een el, 7 palmen, 3 duim en 5 strepen (= 1,735 meter), aangezicht ovaal, voorhoofd hoog, ogen blauw, neus en mond matig, kin rond, wenkbrauwen vlasachtig, merkbare tekenen geen.' (Bijlage bij Huwelijksakte F.F.J.H. Russel en E.A.H. Sax. Roermond 1 februari 1859. Reg.nr. 76, aktenr. 6.) Het signalement van de politie, ten behoeve van Jos Russels opsporing en aanhouding na zijn veroordeling voor het persdelict, in maart 1874 luidde: 'Frans Ferdinand Joseph Russel, oud 43 jaren. Drukker en uitgever van *L'Ami du Limbourg* en *De Nieuwsbode* geboren te Sittard, laatst wonende in Maastricht, thans te Lanaken (België) zich ophoudende, lang 1,78 mtr, aangezicht ovaal, voorhoofd breed ogen blauw neus gewoon mond en kin bedekt, haar bruin wenkbrauwen blond, baard rossig bruin, kleur gezond, taal Hollandsch; merkbare tekenen mist voorste vinger der rechterhand, spreekt schor en eentonig, is bijziende en draagt een bril.' (*Algemeen Politieblad* 1 mei 1874.)

en Belgische volksliederen gespeeld door het muziekkorps der schutterij.² Het congresgebouw bleek uitstekend voor zijn taak toegerust. Het programma was zeer gevarieerd. Lexicografen rapporteerden over de voortgang in de productie van het *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Linguïsten behandelden taal-technische onderwerpen. Litteratoren droegen voor uit eigen werk. Maar men sprak ook 'over den huidigen toestand van het Vaderlandsch Tooneel'. Zelfs waren er lezingen 'over de studie der Nederlandsche letterkunde, met betrekking tot de Oud-Hollandsche en de Vlaamsche schilderschool en hare geschiedenis', of ook 'over den Nehalennia's cultus in Nederland'. Jos Russel uit Maastricht sprak over 'de herleving der letterkunde in het Hertogdom Limburg'.³

De taal- en letterkunde omvatte in die decennia veel en uiteenlopende disciplines en professies. Op de Nederlandsche Taal- en Letterkundige congressen, sinds 1849 jaarlijks of tweejaarlijks gehouden in een stad in Noord- of Zuid-Nederland, spraken niet alleen lexicografen, linguïsten en litteratoren, maar ook deskundigen op de terreinen van orthografie en orthoëpie [leer der juiste uitspraak], topografie en toponymie, de onderwijskunde, de oude en de moderne geschiedschrijving, en ook vakbroeders uit het archiefwezen, de boekhandel en de journalistiek. 'Letterkunde' omvatte het gebruik van de (Nederlandse) taal in alle sectoren van de samenleving, overal waar men Nederlands sprak.⁴ In die betekenis verschilt het woord van de huidige betekenis van 'letterkunde': 'kennis of wetenschap der schone letteren, de werken der dichters en prozaschrijvers'.⁵

Russel betoogde in zijn lezing dat de Nederlandse letterkunde in Limburg 'gedurende ruim een halve eeuw' verwaarloosd was geweest. Limburg was 'de speelbal der mogelijkheden' geworden en de Franse en de Duitse taal was er ingevoerd. Zelfs had men 'Russische ongeroepene gasten' op bezoek gehad. De Nederlandse taal 'vond geen beoefenaars, bewonderaars en vrienden'. Het tij keerde, nog steeds volgens Russel, met de generatie jeugd uit 1830-1850. 'Eens tot rijpere leeftijd gekomen [heeft zij] de noodzakelijkheid ingezien van de Nederlandse letterkunde in Limburg te doen herleven.' Deze herleving was zichtbaar in enige literaire producten. Russel noemde geen namen van schrijvers, maar van twee werken: *De Bokkenrijders in het land van Valkenburg* en *Het Meilief van Geleen*, die door een Limburger geschreven waren, namelijk Pieter Ecrivisse.

Ter stimulering van dit proces van herleving hoopte Russel met zijn collega-letterkundigen in Limburg te worden opgenomen in het grotere verband van de Nederlandse letterkunde. Met excuses voor zijn 'stoutmoedigheid', verzocht hij de vergaderde geleerden welwillend de hand aan te nemen die hij, Russel, hen heden namens zijn landgenoten kwam aanbieden. Russel hoopte zijn toehoorders eens bijeen te zien op een taal- en letterkundig congres in Maastricht, 'de stad die een ware trait-d'union daarstelt tusschen Nederland en België, in die stad waar menig hart warm klopt voor de taal van Nederland en Oranje.' Russel besloot met de invitatie: 'Komt en ziet, dat Limburgs letterkunde niet zoodanig ten achteren is als men daarbuiten zou veronderstellen. Komt, en ziet, welk gastvrij volk daar woont, dat niets meer wenscht, dan u van zijne toegenegenheid en

2 *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 11 september 1865.

3 *Handelingen van het VIIIste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres* (Rotterdam 1865): 112-114.

4 Vuylsteke, Julius, 'Toelichting op een voorstel', in: *Handelingen van het IXde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres* (Gent 1868): 195-204, geeft een volledig en gedetailleerd overzicht van de taal-gerelateerde disciplines en professies van waaruit bijdragen aan de taal- en letterkundige congressen geleverd konden worden.

5 *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal* (Utrecht/Antwerpen 1984 elfde druk): 1557.

liefde bewijs te geven, en u als landgenooten, als broeders te ontvangen.’⁶

Russel had overigens de pech te spreken na dominee J.J.L. ten Kate, die met een gloedvolle voordracht van enige passages uit zijn onuitgegeven episch-lyrische gedicht *De Schepping de zaal tot begeestering had gebracht*.⁷ Russel die zijn tekst had voorgelezen met schorre en een-tonige stem (zie noot 1) en volgens een journalist ook met een vreemd accent,⁸ vermocht minder het publiek te boeien. Toch ontlokte zijn toespraak volgens de bladen ‘levendige toejuichingen’. De instemming gold met name de uitnodiging tot een taal- en letterkundig congres in Maastricht: ‘eene uitnodiging, die zeker welgemeend is, en waaraan men, zoo de gelegenheid zich zal aanbieden, wel niet dan zeer gaarne zal voldoen.’⁹

De invitatie was (en is) opmerkelijk. De ‘jeugdige Limburger’, zoals Russel zich noemde, had zichzelf ‘vermetel en onbezonnen’ gevoeld voor het forum van gerenommeerde literatoren en taalwetenschappers. Namens welke landgenoten kwam hij ‘de hand aanbieden’? Namens wie mocht deze beginnening letterlievend Noord- en Zuid-Nederland voor een congres in de Limburgse provinciehoofdstad uitnodigen? Had hij een mandaat van het Maastrichtse stadsbestuur? De congresdeelnemers, die geregeld de nieuwsbladen zullen hebben gelezen, konden op de hoogte zijn van de vele, soms hevige controversen tussen het stadsbestuur en Russel, die in de bladen breed werden uitgemeeten.¹⁰ Men hoefde geen ingewijde te zijn om te weten dat de hoofdredacteur van de klerikale

Ami met ruzie was weggegaan bij de *Courrier*, het blad van de Thorbeckiaans-liberale Maastrichtse burgemeester. Kwamen de uitgestoken hand en de invitatie misschien van de zijde van het Oudheidkundig Genootschap? Jos Russel had binnen het Genootschap wel autoriteit genoten. Maar snel na de oprichting ervan was hij uit het bestuur weggestemd. In 1865 was Jos Russel een recalcitrant lid dat de bestuursvoornemens en -besluiten zeer kritisch volgde en die op ledenvergaderingen werd uitgejouwd en uitgefloten.¹¹ De zoon van de vrederechter had in 1865 al menig gerechtelijke veroordeling achter de rug voor diverse delicten. Ten tijde van het Rotterdamse congres was Jos Russel al controversieel en dat zou mettertijd niet meer wijzigen. Een taal- en letterkundig congres in Maastricht zou weliswaar worden georganiseerd, maar pas in 1875 en zeker niet als gevolg van de Rotterdamse uitnodiging van Russel. Daarenboven: in 1875 zou Russel het Nederlands grondgebied ontvlucht zijn en liep er tegen hem een justitieel bevel van opsporing en aanhouding. Zijn uiterlijk voorkomen is bekend dankzij het signalement in het *Politieblad* (zie noot 1).

Het is inmiddels duidelijk dat Russel zeker niet onbekend was in de letterkundige wereld. Toch bleek het niet eenvoudig om een antwoord te vinden op de vraag wie Russel nu precies was en welke betekenis hij had voor de Nederlandse letterkunde. Een lange zoektocht was noodzakelijk: er werd dan ook uitgebreid archief- en literatuuronderzoek verricht om een beeld te schetsen van deze kleurrijke figuur die zich in de Nederlandse letterkunde roerde.

6 *Handelingen* (1865): 112-114.

7 *Nieuwe Rotterdamse Courant* 13 september 1865.

8 *Algemeen Handelsblad* 14 september 1865.

9 *Rotterdamse Courant* 13 september 1865.

10 *Venloosch weekblad* 11 maart 1865.

11 Venner, G.A.H., ‘De stichting en eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg’, in *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (PSHAL)* 139 (2003): 134-201, cit. 185.

2. Zoektocht naar de schaarse bronnen over Jos Russel

2.1 Een zoektocht in de archieven

Informatie over de persoon en het werk van Jos Russel zoekt men tevergeefs in grote databestanden. Genealogische instellingen als het Centraal Bureau voor Genealogie en het Internationaal Museum voor Familiegeschiedenis (in Den Haag resp. Eijsden) bezitten geen bruikbaar documentatiemateriaal. Specifieke instellingen als de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal en letteren (te Leiden resp. Gent) konden geen relevant documentatiemateriaal verschaffen. Bij archieven in steden waar in Russels tijd taal- en letterkundige congressen zijn gehouden, bleek geen specifieke informatie beschikbaar over onze letterkundige. De dienst Portreticonografie van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie kon niet behulpzaam zijn. Vanwege de vriendschap tussen Russel en Petrus Regout is in het archief Regout gezocht naar data.¹² Daarin werd niets ontdekt wat al niet bekend was.

De nalatenschap van Jos Russel is verloren gegaan, of is momenteel onvindbaar. Zijn dochter Julie (Julie Henriette Marie) trad in de letterkundige voetsporen van haar vader (afb. 1). Zij werd de auteur van onder meer een Bokkenrijdersgeschiedenis.¹³ Julie koesterde haar vaders nagelaten documenten, foto's, manuscripten, gebruiksvoorwerpen en zo meer. In 1939 schonk zij dit alles aan het Museum Het land van Sittard. Het jaarverslag over 1939-1940 van dit museum vermeldde

Afb. 1 Julie Henriëtte Marie (Julie) Russel (1867-1956), dochter van Jos Russel en Elisa Sax. Lanaken, Familiearchief Russel.

‘verschillende zeer waardevolle persoonlijke herinneringen’ van Julie aan haar vader.¹⁴ Daarna ontbreken alle sporen van dit legaat.

In Lanaken (België) wordt echter wel een Familiearchief Russel bewaard. Veel gegevens ter beantwoording van de voorliggende onderzoeksvraag zijn uit dit familiearchief afkomstig.

Daarnaast bevat het archief van de kerk van Banholt 42 teksten van Jos Russel, merendeels (concept)brieven over de bouw, de inrichting en de bediening van de kerk van Banholt. Ook deze stukken zijn waardevol om meer licht te werpen op Russel.¹⁵

2.2 Een zoektocht in de literatuur

Er zijn geen monografieën of uitgebreide levensschetsen over Joseph Russel beschikbaar. Maar men vindt wel biografische data in naslagwerken, en gegevens over zijn letterkundige

-
- 12 Maastricht, Historisch Centrum Limburg (HCL) nr. 21.302 Familie Regout en aanverwante families 1779-1949; EAN_1012 NV Kristal, Glas- en Aardewerf fabriek De Sphinx voorheen Petrus Regout & Co en voorgangers 1843-1959.
- 13 Van der Lans-Russel, J.H.M., *De Meerssener bende. Episode uit den tijd der Limburgsche Bokkenrijders* (Amsterdam 1911). J.H.M. Russel huwde (1904) de journalist J.R. van der Lans (1855-1928).
- 14 Timmers, J.J.M., *Jaarverslag maart 1939-maart 1940* (Sittard maart 1940): 3; *Limburger Koerier* 15 maart 1940.
- 15 Van der Bruggen, Harry, *Catalogus van primaire bronnen over Kerkstrijd en Schisma in Banholt en Terhorst*, Kerkrade 2018a; idem, *De oorspronkelijke kerktoren van Banholt gevonden?* (Kerkrade 2018b); idem, *De Sleepskapelaan. 'Liturgie' tijdens Kerkstrijd en Schisma* (Kerkrade 2019a); idem, *Kobus en Poet over de kerk van Banholt* (Kerkrade 2019b); idem, 'Kerkstrijd en schisma in Banholt en Terhorst 1872-1881', in: *De Maasgouw. Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en archeologie* 140 (2021): 6-10.

werken (en hun maatschappelijke en politieke context) blijken verspreid over diverse publicaties.

Na Russels dood in 1888 publiceerde Jos Habets – van 1866 tot 1893 voorzitter van het Oudheidkundig Genootschap in Maastricht – een ‘Doodsbericht’, waarin de belangrijkste biografische gegevens van de overledene.¹⁶ Die informatie werd overgenomen door de auteurs van naslagwerken, Blok en Molhuysen alsook Van den Branden en Frederiks,¹⁷ waarna die gegevens geregeld werden overgenomen in publicaties en scripties. In 1903 publiceerde Alexander Franciscus van Beurden de genealogieën van families Russel, met daarin bijzonderheden over de gezinnen van Josephs beide ouders.¹⁸ De genealogie van de familie Russel werd opgenomen in *Nederland's Patriciaat*.¹⁹

Russel, zijn letterkundig werk en zijn activiteiten worden genoemd in enkele dissertaties, niet als onderwerp van promotieonderzoek maar in bijrollen, namelijk in studies over politiek en staatskunde,²⁰ industriële ontwikkelin-

gen,²¹ over taalverhoudingen,²² maar ook over vervolging van joden en sinti.²³ Een publicatie werd gewijd aan een van zijn politieke schot-schriften, *De Limburgsche coterie* uit 1866.²⁴

Russels publicaties over de Bokkenrijders, bijvoorbeeld de twee werken uit 1877, hebben de tand des tijds niet doorstaan. Het geschiedkundig werk *De rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige, en in het begin der tegenwoordige eeuw*, aanvankelijk gezaghebbend, is achterhaald door recenter onderzoek. Het toneelstuk *Schinderhannes de rooverhoofdman* werd en wordt nog wel genoemd, namelijk in relatie tot *Schinderhannes*, de succesvolle opéra-bouffe van Emile Seipgens.²⁵

Tot Russels letterkundige producten behoren zijn steden- of plaatsbeschrijvingen in historisch perspectief. Zij worden in de literatuur meestal met ere, hoewel niet zonder kritiek genoemd. Over de *Kroniek of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard* schreef Joseph Alberdingk Thijm

-
- 16 Habets, Jos, ‘Doodsbericht van Joseph Russel’, in: *De Maasgouw, orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal- en letterkunde*, 23 (1888): 23, alsook in *de PSHAL*, 25 (1888): 439-441.
- 17 Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letterkunde (DBNL) 7 (2008): 1079-1080; Van den Branden, F.Jos en J.G. Frederiks, *Biografisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. DBNL (1888-1891).
- 18 Van Beurden, A.F., *De familie Russel* (Roermond 1903); idem, *Geschiedenis der Paltsgraven Russel* (Roermond 1903).
- 19 *Nederland's patriciaat. Genealogieën van bekende geslachten*, 's-Gravenhage 1990, 14^e jaargang: 307-308 over het gezin van Frans Ferdinand Joseph Hubert Russel.
- 20 Lemmens, E.W.G., *Aan vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet: Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004): 194, 212, 220, 221; Kroeze, D.B.R., *Een kwestie van politieke moraliteit. Politieke corruptieschandalen en goed bestuur in Nederland 1848-1940* (Hilversum 2013); Verhage, Hans, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* (Hilversum 2003).
- 21 Maenen, A.J.Fr., *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht* (Nijmegen 1959); Van Iterson, Ad, ‘Vader, raadgever en beschermer’. *Petrus Regout en zijn arbeiders 1834-1870* (Maastricht 1992).
- 22 Kessels-van der Heijde, M.C.A., *Maastricht, Maestricht, Mestreech. De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw* (Hilversum 2002).
- 23 Van Rens, H.A.J., *De vervolging van Joden en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse provincie Limburg* (Amsterdam 2013).
- 24 Russel, Jos, *De Limburgsche coterie. Bijdrage tot de geschiedenis der politieke moraliteit in onze dagen: een hartelijk woord aan de Maastrichtenaren* (Maastricht 1866) (‘coterie’ is ‘kliek’); Slijpen, Angèle, *Een omstreden magistraat. W.H. Pijls (1819-1904), burgemeester van Maastricht in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Maastricht 1983); Stijfs, Jos, ‘Politiek gekonkel, kijvende kranten’, in: *Limburgs boekjuweel. Cultureel erfgoed en Limburgse bibliotheken* (Maastricht 2005): 117-119. DBNL 2005, geraadpleegd maart 2019.
- 25 Schillings, Harry, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw* (Assen 1976): 15; Van Dijk, Hans, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg* (Leeuwarden 1991): 40.

een waarderende recensie.²⁶ Recenter werd de *Kroniek* 'het oudste Nederlandstalige standaardwerk' over Sittard genoemd.²⁷ De wetenschappelijke kwaliteiten ervan worden erkend.²⁸ Russel wordt 'een vruchtbaar regionaal geschiedschrijver genoemd (naast een 'gedreven journalist') in het handboek *Geschiedenis van de literatuur in Limburg*, dat een paragraaf wijdt aan Jos Russel.²⁹

Door Bernard Russel, beheerder van het Familiearchief Russel in Lanaken, werd in 2015 een goed gedocumenteerde en geïllustreerde 'genealogie en geschiedenis van de 500 jaar oude familie Rüssel' gepubliceerd.³⁰ Ook verzorgde hij een drietal publicaties gerelateerd aan Jos Russel in het Belgische genealogisch tijdschrift *Gossu-Tijdingen*.³¹

Russels bemoeienissen met de kerk in Banholt werden vermeld in een artikel in *De Maasgouw* in 1947, door Jozef Brouwers, destijds pastoor van Banholt.³² In Banholt-Mheer worden Russels bijdragen aan de kerkbouw geregeld vermeld.³³ *De steenkolenmijn van Tebannet* handelt niet over de stichting van de kerk maar over Russels exploitatie van een kolenmijn in Banholt in 1858.³⁴

Over Jos Russel is dus betrekkelijk weinig gepubliceerd. Daarbij zijn de verwijzingen in de literatuur fragmentarisch en divers. De biografische en bibliografische mededelingen laten

zich moeilijk lezen als een samenhangend geheel. Ten slotte zal de informatie over Russel ook ontsierd blijken door onvolledigheden, vergissingen en onjuistheden.

2.3 Foute informatie en misvattingen over Jos Russel

Het 'Doodsbericht' van Russel door Habets is een belangrijke bron van fouten en misvattingen geweest. De voorzitter van het Oudheidkundig Genootschap en sinds 1881 ook rijksarchivaris voor Limburg vermeldde daarin een foutieve geboortedatum van Jos Russel (19 maart in plaats van 16 december 1829). Vervolgens dichtte hij Jos Russel een seminarieopleiding toe in Rolduc (waar hij slechts de tweejarige *Cours spéciaux* had gevolgd). Ten slotte liet hij Russels rentmeesterschap op het kasteel van Mheer aanvangen in 1858, het jaar waarin dat na acht werkzame jaren beëindigd werd. Deze onjuiste informatie belandde in de naslagwerken, waarna ze geregeld werd teruggevonden in publicaties. Aan deze fouten werden andere toegevoegd. Kessels-van der Heijde dateerde Russels gemeentesecretariaat correct van 1852 tot 1858, maar situeerde dit in Geleen. Het achtste Taalen Letterkundig Congres lokaliseerde deze auteur in Breda.³⁵

-
- 26 Russel, Jos, *Kroniek of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard, met aanhangsel over koning Zwentibold en de heerlijkheid Born* (Maastricht 1862); Alberdingk Thijm, J.A., 'Kronijk of geschiedk. beschrijving der stad en voorm. heerlijkheid Sittard', in: *Dietsche Warande* 7 (1866) 105.
- 27 Peeters, Bart, *Sittard stad en kerk onder vele heren* (Sittard 2014): 7.
- 28 Nissen, Peter J.A., 'Boekbespreking Jos Russel', in: *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold - 1993* (Sittard 1993): 119. Zie ook: Janssen, A.M.P.P., 'Historisch onderzoek in het voormalige ambt Born-Sittard vanaf Jacob Kritzraedt tot heden', in: *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold*, 1993: 115-125.
- 29 Spronck, Lou, Ben van Melick en Wiel Kusters (red.), *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* (Nijmegen 2016): 274-275, cit. p. 274.
- 30 Russel, H.B., *Rüssel, Genealogie en geschiedenis van de 500 jaar oude familie Rüssel* (Eygelshoven 2015).
- 31 Russel, H.B. en E.C. Russel-Neve, 'Een drukpersproces', in: *Gossu-Tijdingen*, 42 (2005) 96-104; Russel, H.B. en Gerard Bongaers, 'Boedelinventaris uit 1888 te Smeermaas-Lanaken', in: *Gossu-Tijdingen* 45 (2008) 92-108, 113-118; Russel, H.B. en Gerard Bongaers, 'Vier opmerkelijke onderscheidingen voor Jos Russel, inwoner van Smeermaas-Lanaken', in: *Gossu-Tijdingen* 54 (2017): 17-25, 29-31.
- 32 Brouwers, J.J.M., 'De kerkstrijd in Banholt', in: *De Maasgouw* 66 (1947), 57-61.
- 33 Roijen, L. e.a., *Van Kloomperoad tot noe* (Banholt 1985); Oprij, A., 'De parochie scheurt uiteen', in: *Mheerder Almanak 2008* (Mheer 2007): 81-154; zie de titels in noot 15.
- 34 Noot, Han, *De steenkolenmijn van Tebannet* (Banholt 2020).
- 35 Kessels-van der Heijde, *Maastricht, Maestricht, Mestreech* (2002): 244 en 264.

Er waren wat slordigheden. *De Schinderhannes* van Russel uit 1877 kon niet model hebben gestaan voor die van Seipgens uit 1864.³⁶ Of: Lessurios was Russels pseudoniem bij *Histoire de l'Ordre du Saint Sépulcre*, niet bij de publicatie over gouverneur Tilly.³⁷ Russel drukte wel de *Ami des intérêts Limbourgeois* maar niet de krant met deze naam die in Luik werd uitgegeven. En burgemeester Pijls was nooit Russels broodheer.³⁸ Ernstiger was het volgende.

Zowel Russels *Schinderhannes* als zijn *Rooverbenden* worden ontsierd door uitingen van antisemitische gevoelens die in de negentiende eeuw leefden in brede lagen van de West-Europese samenleving. Maar het was vooral Russels oudste zoon, Joseph junior (Joseph Hubert Louis, 1859-1918), die zich als een virulent antisemiet manifesteerde. Van 1890 tot 1892 zou hij in Meerssen het antisemitische weekblad *De Talmudjood* drukken en verspreiden. In het proefschrift van Van Rens wordt de antisemiet Russel junior beschreven met biografische bijzonderheden van de vader, zodat Jos Russel senior wordt geportretteerd als verwerpelijk antisemiet.³⁹ Deze onterechte beschuldigingen aan het adres van Joseph senior, met alle reputatieschade voor deze van dien, werden overgenomen in een omvangrijke internet-artikel over 'Het conflict Marres-Regout Maastricht 1864-1865'.⁴⁰

Het artikel van pastoor Brouwers in 1947 over de Banholtse kerkstichting bracht de dan tachtigjarige Julie van der Lans-Russel ertoe te reageren in *De Maasgouw*. De pastoor had haar 'aan de kerkelijke Overheid steeds onderworpen vader' ten onrechte een vrijmetselaar genoemd.⁴¹

De publicatie over Russels initiatief tot exploitatie van een kolenmijn in Banholt steunde gedeeltelijk op een plaatselijke overlevering. Deze verhaalde onder meer dat het project mislukte omdat directeur Russel, in de gehele euforie over de aanstaande welvaart in het dorp, een Banholts meisje zwanger zou hebben gemaakt. Toen zijn misstap bekend werd, zou de directeur gevlucht zijn naar Westfalen. Het heeft de redacteuren van *De steenkolenmijn* nog moeite gekost deze overlevering naar het rijk der platte roddels te verwijzen.⁴²

Als journalist en uitgever verkende Jos Russel voortdurend de grenzen van zijn bevoegdheden en verantwoordelijkheden. Wat mocht hij publiceren, wat niet? Soms balanceerde hij op de grens, soms werd die overschreden. Hetgeen dan leidde tot veroordelingen, fikse geldboetes en financiële problemen in huize Russel, soms zelfs tot gevangenisstraf. In 1873 beging hij een dergelijke overtreding tegen de perswetten. De rechtszaak verliep tot in de hoogste instanties zodanig dat de Russels er voor kozen te emigreren. De rechtszaak en de uitslag ervan waren dusdanig belangrijk voor alle journalisten en drukker-uitgevers en dus zo algemeen bekend, dat Habets in zijn hierboven aangehaald 'Doodsbericht' sprak van 'een bekend drukpersdelict'. De naslagwerken namen dit over en spraken in alle herdrukken (tot in onze dagen) van 'een bekend drukpersdelict'. Maar vandaag de dag kent niemand meer de ware aanleidingen tot de verhuizing van het gezin Russel vanuit Maastricht naar het eerste huis over de grens bij Smeermaas. In publicaties wordt vaag verwezen naar 'een drukpersovertreding', of -misdrijf of -delict.

36 Schillings, *Toneel en theater* (1976): 15; Van Dijk, *Panorama* (1991): 40.

37 Ubachs, Pierre J.J. en Ingrid M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht* (Zutphen 2005): 454-455.

38 <https://www.marres.nl/conflict> 'Het conflict Marres-Regout Maastricht 1864-1865. Hoe den Hoed Marres aan zijn naam kwam'. Geraadpleegd juni 2018, augustus 2021.

39 Van Rens, *De vervolging van Joden en Sinti* (Amsterdam 2013).

40 <https://www.marres.nl/conflict>. 'Het conflict Marres-Regout Maastricht 1864-1865'.

41 Brouwers, 'De kerkstrijd te Banholt (Naschrift van de redactie)', in: *De Maasgouw* 67 (1948) 16.

42 Noot, *Steenkolenmijn* (2020): 19-24.

Ubachs en Evers menen dat het delict bestond uit belediging van gouverneur van der Does de Willebois,⁴³ terwijl Spronck, Van Melick en Kusters stellen dat Russels grond hem onder de journalistieke voeten te heet werd na niet aflatende ‘subversieve acties’, wat deze ook geweest hebben mogen zijn.⁴⁴

Kortom: de gegevens over Russel uit een literatuurverkenning blijken betrekkelijk weinig in aantal, voorts divers en verspreid over uiteenlopende soorten bronnen en ten slotte vaak onbetrouwbaar.

2.4 Verder bronnenonderzoek

Behalve van (schaarse) primaire bronnen aanwezig in de privécollecties in Lanaken en Banholt, werd kennis over Russels leven en werken verkregen uit zijn eigen en de concurrerende bladen en ook uit zijn verdere letterkundig werk. Zijn plaatsbeschrijvingen in historisch perspectief bevatten autobiografische informatie. Zo weten we uit *De heerlijkheid Geleen* dat Joseph zijn prille jeugd niet doorbracht met zijn ouders in Sittard of Eijgelshoven maar dat hij is opgevoed door zijn grootouders in Geleen. Uit de *Kronijk [...] der stad en voormalige heerlijkheid Sittard* weten we dat Jos Russel in Sittard het College Kallen bezocht en kennen we zijn gewaardeerde leraren. In *De Driekoningenkoek* wordt breed uitgeweid over het grootouderlijk gezin in Geleen en worden de grootouders en voorouders van moederskant geportretteerd. Jos Russel blijkt achterkleinkind van de rentmeester en drossaard Reinier Corten. De eerste ruim vijftig bladzijden van *De Driekoningenkoek* beschrijven hoe de drossaard de Bokkenrijders bestreed en hoe zijn familie slachtoffer werd van de wraak van de families der veroordeelden. De latere schrijver van *De*

Rooversbenden en *Schinderhannes* heeft als kind Bokkenrijders- en andere misdadaadverhalen opgelepeld gekregen.

Ook de polemische geschriften van Jos Russel geven veel prijs over zijn leven en zijn persoonlijkheid. Deze beschrijven lokale, provinciale en landelijke misstanden en conflict-situaties waar Russel zelf meestal bij betrokken was geweest, hoe hij handelde en wat hij ervan vond. Zij geven ons inzicht in zijn tegenstanders (onder anderen burgemeester Willem Hubert Pijls van Maastricht en zijn bevriende gemeenteraadsleden – de ‘kliek’ – Charles Hollman de uitgever van de concurrerende krant *Le Courier de la Meuse*, de gouverneur van de koning in Limburg P.J.A.M. van der Does de Willebois) alsook zijn medestanders (onder anderen de grootindustriële Petrus Regout en de advocaat en politicus Edmond van Wintershoven).

Waar mogelijk werden autobiografische passages in Russels publicaties aan nader onderzoek onderworpen. Dat het riskant is om biografische data af te leiden uit zijn literaire werk, illustreren de samenstellers van de *Geschiedenis van de literatuur in Limburg*. Zij constateren dat in het toneelstuk *Schinderhannes* antisemitische uitlatingen in de mond worden gelegd van Jultje, ‘het liefje van de roverhoofdman’.⁴⁵ De samenstellers vermoedden dat de schrijver daar een bedoeling mee had, want ‘heette Russels dochter niet: Julie?’ Maar het toneelstuk was de nauwkeurige weergave van (een hoofdstuk uit) het geschiedkundige werk *De rooversbenden*. Het liefje van Schinderhannes, in feite mevrouw Buckler-Blasius, heette werkelijk Julie, Jultje.⁴⁶

Gebaseerd op al de bovengenoemde gegevens kon nu een levensschets van Joseph Russel worden ondernomen.

43 Ubachs en Evers, *Encyclopedie* (2005): 454-455.

44 Spronck, Van Melick en Kusters, *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* (2016): 274.

45 Ibidem.

46 Russel, Jos, *De rooversbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige, en in het begin der tegenwoordigen eeuw* (Maastricht 1877): 152, 167.

3. De vorming van de jonge Jos Russel (1829-1858)

Frans Ferdinand Joseph Hubert oftewel Jos Russel was een zoon in het gezin van Frans Erwin Joseph Russel en Maria Theresia Petronella Lemmens. Vader was zoon van een palsgraaf, vrederechter in Sittard vanaf 1822, vanaf 1831 in Kerkrade. Moeder stamde uit een bekende familie Lemmens; haar grootvader van moeders kant was Jan Reinier Corten, die drossaard van de graafschappen Geleen en Amstenrade was geweest en rentmeester van de Prince de Ligne. Joseph werd geboren in Sittard op 16 december 1829.⁴⁷ Om onbekende redenen bracht hij zijn kinderjaren niet door in het ouderlijk gezin maar bij zijn grootouders

Corten in Geleen (afb. 2).⁴⁸ Waar Jos Russel lager onderwijs heeft gevolgd, is niet bekend.

Het middelbaar onderwijs genoot hij in Sittard. Van oktober 1842 tot september 1845 doorliep hij het college van de priester Andreas Kallen. Van 1845 tot 1847 studeerde Joseph aan de onderwijsinstelling te Rolduc. Daar volgde hij niet de seminarieopleiding, maar de *Cours spéciaux*, een twee-, later driejarig studieprogramma dat jongens voorbereidde op maatschappelijk belangrijke functies. Joseph won er enkele prijsjes, in 1846 en 1847 (afb. 3).⁴⁹ Hij was geen uitblinker, maar zal in het algemeen het solide onderwijs genoten hebben waar Rolduc bekend om stond, alsook de culturele vorming die doorgaans met waardering wordt

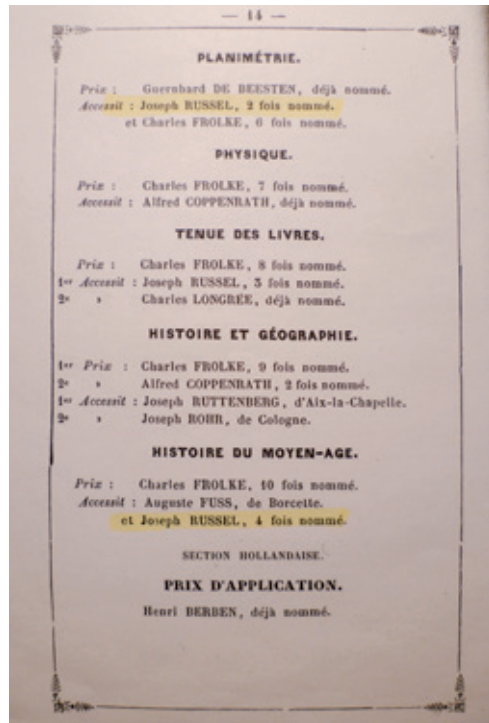
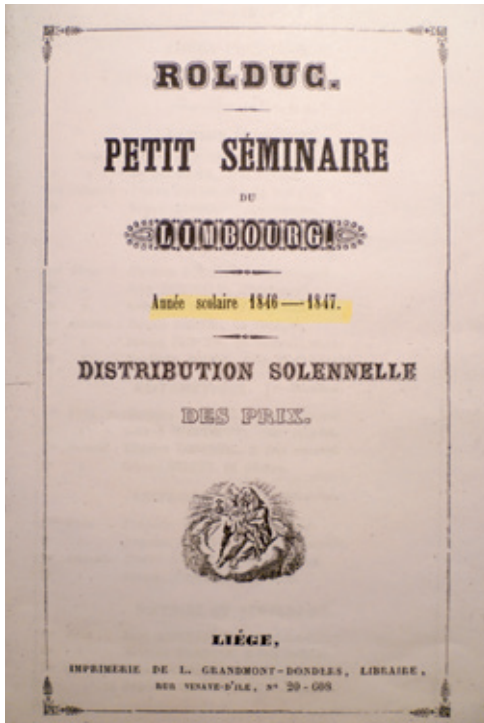

Afb. 2 Huis Corten of Drossaardhuis in Geleen. In dit huis van zijn grootouders van moederskant bracht de jonge Jos Russel zijn jeugd door. Foto J.P. de Koning. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort. Documentnummer 350.065.

47 *Nederland's patriciaat. Genealogie van bekende geslachten* ('s Gravenhage 1990), 74^e jaargang: 307-308; Van Beurden, A.F., *De familie Russel* (Roermond 1903); Russel, *Rüssel genealogie* (2015).

48 Russel, Jos, *De heerlijkheid Geleen: hare voormalige heeren, inwoners, geregt, gebruiken, enz.* (Sittard 1860): V en Vi; Idem, *De Driekoningenkoek. Geschiedkundige schets in romantisch kleeid* (Maastricht 1878a): 4, 5.

49 Rolduc, *Petit Séminaire du Limbourg Année scolaire 1845-1846 Distribution solennelle des prix* (Liège 1846); Rolduc, *Petit Séminaire du Limbourg Année scolaire 1846-1847 Distribution solennelle des prix* (Liège 1847).

Afb. 3 Jos Russel won enkele prijsjes aan de *Cours Spéciaux te Rolduc. Distribution solennelle des prix 1846-1847* en daaruit p. 14. Foto's Lanaken FAR.

Afb. 4 Frans Karel Joseph (Frans) Russel (1826-1879), broer van Jos Russel. Foto Lanaken FAR.

Afb. 5 Ferdinand Anton Joseph (Ferdinand) Russel (1840-1914), de jongste broer van Jos Russel. Foto Lanaken FAR.

gememoreerd: de beschaafde omgangsvormen, de muziekbeoefening, de toneeluitvoeringen, de inwijding in de oude en de eigentijdse literatuur.⁵⁰ Dit alles droeg bij aan Russels brede ontwikkeling en belesenheid.

Na het beëindigen van zijn opleiding en nadat Russel met zijn jaargenoten het traditionele Adieu Rolduc had gezongen, is de dan bijna achttienjarige waarschijnlijk gaan werken in Geleen, op het notariskantoor van zijn oom Jan Reinier Lemmens (1788-1870), behalve notaris ook schout-burgemeester van Geleen van 1818 tot 1852. Josephs oudere broer Frans (Frans Karel Joseph) (afb. 4) werkte daar toen al als kandidaat-notaris; in 1857 zou hij zijn oom opvolgen als notaris van Geleen. Hun jongste broer Ferdinand Anton Joseph (afb. 5) vond eveneens emplooi op dat kantoor.

4. Werkzaamheden en conflicten in Mheer en Munstergeleen (1850-1862)

4.1 Mheer

In september 1850 werd Jos Russel uitgeschreven naar Mheer, de gemeente aan de Belgische grens met de kernen Mheer, Banholt en Terhorst. Hier werkte hij tot juni 1858 als rentmeester of zaakwaarnemer van de baron (en burgemeester) Otto Napoleon de Loë-Imstenraedt (1821-1897), vanaf eind 1852 ook als gemeentesecretaris en vanaf 1853 als tesorier van de kerkfabriek van de parochie van Mheer en (bestuurs)lid van het kerkkoor. Als rentmeester van de baron van Mheer genoot Russel een vaste jaarwedde naast 'inwoning, tafel, licht en reiskosten'.⁵¹ Jaarlijks maakte hij de rondgang over de bezittingen van de baron en registreerde de opbrengsten van de graan- of korenoogsten. Hij regelde de verkoop

van het slaghout; van de opbrengst kon hij tien procent toevoegen aan zijn salaris. Veel inwoners, vooral van het gehucht Mheer, waren economisch afhankelijk van het kasteel. Velen waren kleine pachters of arbeiders op de landen van de baron. Zijn rentmeester kende alle bedrijfjes, alle akkerbouwers en kleine veehouders, het personeel en de seizoenarbeiders.

Eind 1852 trad baron de Loë in functie als burgemeester en werd zijn rentmeester Russel gemeentesecretaris. Begin 1853 werd Jos Russel tesorier (penningmeester) van de kerkfabriek, het bestuursorgaan van de parochie van Mheer. Bovendien was hij lid en secretaris van de Broederschap van St. Cecilia, het kerkelijk zangkoor. Hiervoor zette hij de 'Regel' op papier en regelde hij de verdeling der plaatsen op het oksaal.⁵² Russel bleek al vroeg in zijn carrière een liefhebber van reglementen en regulaar. De functie van secretaris rouleerde per begin 1854, maar als honorair lid mocht hij blijven meezingen.

Als tesorier maar ook als gemeentesecretaris werkte Russel samen met de pastoor van de parochie. Lambert Frans Vinckenbosch (1800-1883) was vanaf 1852 pastoor in de Sint-Lambertusparochie in Mheer. Hij was een dorpspastoor van de oude stempel. Wet- en regelgeving omtrent samenstelling en functioneren van kerkfabrieksraad en kerkbureau waren aan hem niet besteed. Van de opbrengst der stichtingen, van erfenissen aan de kerk gelegateerd, van schenkingen, van renten van uitgezette leningen bepaalde Vinckenbosch wat aan de kerk dan wel aan de parochieherder toekwam. Hij eigende zich de opbrengst van de vaste goederen van de kerk toe, maar wilde dat de kerk de eventuele grondbelastingen zou betalen. 's Zondags na de mis nam hij

50 Gijzen, Joannes Mathijs, *Joannes Augustinus Paredis 1795-1886 bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*. Maaslandse Monografieën 8 (Assen 1968): 234; Nissen, Peter J.A., *Poésis - Charles Beltjens*, http://www.dbnl.org/tekst/belt_002poeso1_01_0002.php, 1995: 9, geraadpleegd 2018; Van Dijk, *Panorama* (1991): 80-93; Schillings, *Toneel en theater* (1976): 65.

51 Arbeidscontract. cit.: Russel, *Rüssel genealogie* (2015): 67.

52 Maastricht, HCL. nr. 21.372. Archief St.-Lambertuskerk Mheer, inv.nr 109. Regel voor het Broederschap van St. Cecilia te Mheer, 20 december 1852; inv.nr 109. Reglement ter verdeling der plaatsen op het oksaal, 17 maart 1853.

Afb. 6 Frans Erwin Joseph Russel (1792-1875), voormalig vrederechter, vader van Jos Russel. Foto Lanaken FAR.

de offerbus mee naar de pastorie, voor eigen gebruik. Tresorier Russel kreeg geen toegang tot de kerkarchieven noch tot de financiële administratie, zodat de financiële jaarverslagen van de parochie niet geschreven konden worden. De tresorier-gemeentesecretaris beklagde zich 'hogerop' in de kerkelijke hiërarchie, maar 'zijn schrijven [bleef] zonder antwoord en zijne voorstellen zonder decisie [beslissing]'. Zijn baas, baron-burgemeester de Loë, wendde zich tot hogere bestuurlijke instanties: de commissaris van de koning, Gedeputeerde Staten van Limburg. Maar aan de handelwijzen van de pastoor viel weinig te doen. Hoe strijdig ook met de wet, zo schreven Burgemeester en Wethouders van Mheer aan Gedeputeerde Staten, toch was

het onmogelijk iets aan het handelen van de pastoor te veranderen. De baron concludeerde dat het gemeentebestuur zich amper met de kerkelijke aangelegenheden mocht inlaten. Pastoor kon dus zijn gang gaan – wat hij ook deed.⁵³ Noch Vinckenbosch noch zijn kerkelijke overheden waren ingenomen met de ruchtbaarheid gegeven aan deze ongeregelde zaken.

Terwijl de verhoudingen tussen de baron en zijn rentmeester verzuurden, ontwikkelde Russel bestuurlijke aspiraties. In 1856 stelde hij zich verkiesbaar als lid van Gedeputeerde Staten van Limburg. Hij vergaarde echter slechts 29 stemmen, waarschijnlijk afkomstig van zijn aanhangers in Mheer-Banholt-Terhorst. De spanningen tussen de baron en Russel namen alleen maar toe en leidden tot een conflict. Russel claimde recht te hebben op percentages van de opbrengsten van hakhout en op reiskostenvergoedingen. De baron had in een brief aan Russels vader, Frans Erwin Joseph Russel (afb. 6), dit meningsverschil gerapporteerd – overigens op een toon die de voormalig vrederechter beslist niet aanstond. De vader van Joseph had die brief in dezelfde stijl beantwoord en had benadrukt dat de Russels een achtenswaardige familie waren, 'aan wie men ten minste een stoel aanbood.' Begin 1858 waren de conflicten zo hoog opgelopen, dat Jos Russel overwoog ontslag te nemen. Zijn vader maande hem tot voorzichtigheid. 'Doe gewoon je werk, zodanig dat er niets op valt aan te merken.' De oudvrederechter beriep zich op zijn mensenkennis. Hij had in de brief van de baron meer gelezen dan de schrijver ervan wilde prijsgeven. 'Ik geloof niet dat de baron je graag zou zien vertrekken.' De vader vroeg Joseph tot slot, het definitieve besluit over het al dan niet opzeggen van zijn betrekking drie maanden uit

53 Maastricht, HCL. nr. 30.006 Archief Gemeente Mheer, Gemeente Mheer Correspondentie. Begonnen op 1 Januarij 1852 door Fr. Ferd. Jos Hub. Russel. inv.nr. 19. De geregistreeerde correspondentie over deze zaak betreft, in tijdsvolgorde, de nrs. 288 dd. 7 april 1854, 293 dd. 18 april 1854, 394 dd. 14 maart 1855, 435 dd. 28 augustus 1855, 458 dd. 7 november 1857, 506 dd. 29 mei 1856, 531 dd. 15 oktober 1856 en 597 dd. 12 juli 1857.

Afb. 7 Landgoed de Koekamp in Munstergeleen. Foto L.M. Tangel. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort. Documentnummer 358.784.

te stellen.⁵⁴ Wat de zoon inderdaad deed. Maar in juni 1858 vroeg Jos Russel dan toch zijn ontslag aan als gemeentesecretaris. In de vergadering van de gemeenteraad op 22 juni 1858 werd hem dat verleend, maar niet eervol.

Jos Russel ondernam industriële activiteiten in de gemeente Mheer. Hij kocht perceeltjes aan de Langkoel tussen Banholt, Terhorst en Mheer waar hij een kalkbranderij startte (1856-1857). Deze onderneming genoot kortdurend populariteit, die heeft bijgedragen tot Jos Russels lokale, zelfs landelijke bekendheid. In 1857-1858 leidde hij een coöperatie die naar steenkool boorde; deze onderneming was tot mislukken gedoemd.⁵⁵

Op 9 juni 1858 verkocht Russel zijn inboedel, zijn meubelen en huisraad. Onder meer een fau-

teuil, een meubeltje voor dranken en hapjes, een nachtstoel, een kruisbeeld met beelden, een konijn, veertien schilderijen en elf 'opgemaakte vogels' wisselden van eigenaar.⁵⁶ Russel werd vanuit Mheer overgeschreven naar Munstergeleen.

4.2 Munstergeleen

In Munstergeleen betrok Jos Russel landgoed de Koekamp (afb. 7). Op 1 februari 1859, enkele maanden na aankomst in Munstergeleen, trouwde hij met Elisabeth Antoinetta (Elisa) Sax. Zij was een achternicht van de bierbrouwer Hendrik Seipgens, die een van de huwelijksgetuigen was. Deze Hendrik Seipgens was de vader van de letterkundige Emile Seipgens (1837-1896). Russel richtte in de Koekamp een bierbrouwerij in.

54 Lanaken, FAR. Brief van vader Frans Erwin Joseph aan zijn zoon Jos Russel, 11 maart 1858; Russel, *Rüssel genealogie* (2015): 67.

55 Noot, *Steenkolenmijn* (2020). Zie voor de kalkbranderij; de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 17 maart 1857, voor de boringen naar steenkool: de *Opregte Haarlemsche Courant*, 8 januari 1858.

56 Maastricht, HCL. nr. 09.008 Notarissen in de arrondissementen Maastricht en Roermond, 1842-1895, inv.nr. 8837 1858, J.H. Wijnants 9 juni 1858 nr. 94.

Tijdens de jaren op de Koekamp beleefden Joseph Russel en Elisa gelukkige tijden met de geboorte van de eerste drie kinderen. Maar de jaren in Munstergeleen werden overschaduwd door rechtszaken. In december 1858 werd Russel veroordeeld wegens het beledigen van een rijksveldwachter die hem (nog in Mheer) betrapt had op jagen buiten het seizoen. In juli 1859 besloot de kerkfabriek van Mheer Russel 'in regten op te roepen' om uitleg te geven over een som gelds die in de financiële administratie van de parochiekerk niet was terug te vinden. In Munstergeleen kwam Jos Russel met het gerecht in aanvaring omdat hij een rekening weigerde te betalen aan een leverancier van hop. Russel werd in december 1860 veroordeeld tot betaling van een boete van 738 francen en 67 centimes ofwel 349 gulden en twee cent.⁵⁷ De arbeidsconflicten met baron de Loë en zijn moeder waren na Russels vertrek uit Mheer ontaard in slepende rechtszaken. Die kregen hun beslag in januari 1861, toen de baron uiteindelijk besloot te schikken. Russel won de rechtszaken, maar ondervond schadelijke gevolgen van deze conflicten. De baron voelde zich in zijn eer en reputatie aangetast. Toen Jos Russel in maart 1860 solliciteerde naar de post van burgemeester van Geleen, nadat in november 1859 burgemeester Pieter Mathijs Göbbels was overleden, schreef baron de Loë een vernietigende referentie: '*Russel est une canaille finie*', Russel is een uitgesproken krapuul.⁵⁸ De benoeming ging dus niet door.

Russels mislukte burgemeestersbenoeming in Geleen had mogelijkwerwijs een rol gespeeld in de zogenaemde 'kerkenkwestie' in die plaats. De kern Op-Geleen en de gehuchten Lutterade-

Krawinkel kerkten in één kerkgebouw, dat echter sinds 1840 te klein en bouwvallig werd bevonden. Al naargelang wie burgemeester was en waar deze woonde, streeden de inwoners voor één centrale nieuwe kerk dan wel voor twee gebouwen in de verschillende kernen. Dit veroorzaakte 'een eindeloze discussie en verhitte gemoedstoestanden.'⁵⁹ Onder Jan Reinier Lemmens uit Lutterade, burgemeester tot 1852, werd geijverd voor twee kerken. Onder Pieter Mathijs Göbbels, burgemeester van 1852 tot 1859, streed men voor één kerk. Notaris Lemmens en kandidaat-notaris Frans Russel bleven lobbyen. In 1858 besloot de gemeenteraad definitief tot de bouw van twee kerken. Jos Russel had, als hij burgemeester geworden was, de administratieve en financieel-economische processen kunnen faciliteren. Nu ondersteunde hij vanuit Munstergeleen waar mogelijk zijn oom en zijn broer bij de stichting van de Heilige-Augustinuskerk in Lutterade-Krawinkel. Deze ervaringen benutte hij later bij de stichting van de kerken in Banholt (1872-1881) en in Smeermaas (1874-1875).

5. Russels debuut als letterkundige

5.1 Plaatsbeschrijvingen in historisch perspectief

Ondanks alle beslommingen zag Jos Russel kans zijn eerste werk te publiceren. In augustus 1860 verscheen *De heerlijkheid Geleen, hare voormalige heeren, geregt, gebruiken, enz.*⁶⁰ Russel had sinds lang gegevens verzameld over de plaats waar hij zijn jongste jaren had doorgebracht. Hij had zijn materiaal geordend naar thema zodat hoofdstukken werden opgenomen over het kasteel van Geleen, het gerecht en het

57 Lanaken, FAR. Afschriften van processtukken. Ook Russel, *Rüssel genealogie* (2015).

58 Lanaken, FAR. Brief van baron de Loë aan de gouverneur op 22 februari 1860, afschrift.

59 Delheij, Volmar en Antoine Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg 1850-1914. Neogotische en neoromaanse parochiekerken en hun architecten* (Sittard 2000): 37-42; Russel, *Geleen* (1860): 125-135: 'Aantekeningen over de voormalige Heerlijkheid Mheer en haar bezitters'. Een handgeschreven tekst 'Aanhangsels en aantekeningen in handschrift bij *De heerlijkheid enz.*' onder meer over 'De nieuwe kerken en de parochie Krawinkel en Lutterade' is ter inzage bij de Bibliotheek Centre Céramique in Maastricht, nr. SB Br LE 670.

60 Russel, *Geleen* (1860).

bestuur, de politie, over kerk en parochie, de Broederschap der Heilige Drievuldigheid, enzovoorts. Van die thema's had hij de historische achtergronden bestudeerd en beschreven. Zijn onderzoekingen waren mede gebaseerd op primaire bronnen, zijn plaatsbeschrijvingen – na *Geleen* zouden andere volgen – waren geschiedkundige verslagen: niet meer de literaire, spannende of interessante vertellingen die geschiedverhalen vaak waren.⁶¹

Russel droeg *De heerlijkheid Geleen* op aan Prince Eugène de Ligne, wiens voorouders heren van het graafschap Geleen waren geweest. Russels geëerde overgrootvader Reinier Corten (1706-1764) was secretaris en drossaard geweest bij de grootvader van Eugène de Ligne. De Prince accepteerde de opdracht met plezier en tekende in voor twee exemplaren.⁶²

In het voorwoord tot *De heerlijkheid Geleen* had Russel ook een studie over zijn geboorteplaats Sittard aangekondigd. Hij voltooide het manuscript van *Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard* in mei 1862. Het boek was opnieuw historisch-thematisch opgezet. De *Kronijk [...] der stad [...] Sittard* bevatte, behalve hoofdstukken over geestelijke instellingen, gerecht en bestuur, middelen van vervoer, enzovoort, nu ook een hoofdstuk over onderwijs, met name het middelbaar onderwijs, dat Joseph zelf in Sittard gevolgd had.⁶³ Hij was heel tevreden over dit genoten onderwijs, alsook over de inrichting van het onderwijs zoals hij dat in 1862 waarnam en dat hij toeschreef 'aan vrijgeveige wetten, welke vooral onder den grooten staatsman Thorbecke die thans aan het hoofd van het ministerie staat, in den ruimsten zin worden

uitgevoerd, aan een ieder gelegenheid geeft, om volgens zijne overtuiging en godsdienst in alle wetenschappen en kunde onderrigt te erlangen'.⁶⁴

Russel wilde zijn boek dus graag opdragen aan Johan Rudolph Thorbecke, de toenmalige minister van binnenlandse zaken. Een verzoek daartoe richtte hij in mei 1862 aan de minister. Ongetwijfeld verwachtte Jos Russel dat het voor *Sittard* zou gaan zoals voor *Geleen*: de staatsman zou de opdracht onder dank en met plezier aanvaarden, hem enige vriendelijke woorden doen toekomen en twee exemplaren bestellen. De kabinetschef van de minister vond het echter nodig Russels antecedenten na te laten trekken. Een vertrouwelijk verzoek om inlichtingen richtte hij op 27 mei 1862 tot de commissaris van de koning in Limburg, P.J.A.M. van der Does de Willebois.⁶⁵ Deze legde de vraag voor aan de burgemeesters van Russels twee laatste woonplaatsen en ook aan de procureur-generaal in Limburg, die op zijn beurt de officier van justitie in Maastricht benaderde. Alle instanties reageerden, zodat Van der Does de Willebois begin juni beschikte over een dossier. De heer Russel gedroeg zich weliswaar als een oppassende burger, vond burgemeester J.H. Arnoldts van Geleen, maar zijn zaken liepen niet voorspoedig. Zijn geldmiddelen waren zeer bekrompen; hij had veel schulden. Zijn roerende goederen waren sinds enige dagen in beslag genomen en bleven onder bewaking. De procureur-generaal meldde de rechtsvervolgingen tegen F.F.J.H. Russel zoals het Maastrichtse parket hem had gerapporteerd. De baron-burgemeester van Mheer volstond met de volstrekt negatieve referentie in te zenden waarmee De Loë Russels burgemeestersbenoeming voorko-

61 Peeters, *Sittard stad en kerk*, (2014); Nissen, 'Boekbespreking', (1993); Janssen 'Historisch onderzoek', (1993) m.b.t. *Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard*.

62 Lanaken, FAR. Brief van de secretaris van de Prince de Ligne aan Jos Russel, Beloei 27 augustus 1860, afschrift.

63 Russel, *Sittard* (1862): 124-133.

64 Ibidem: 130.

65 Jhr. mr. P.J.A.M. (Joseph) van der Does de Willebois (1816-1892) was commissaris van de koning in Limburg in 1856-1874.

Afb. 8 De verbindingslaan tussen de Ross van Lenneplan en de Kapellerweg in Sittard is in 1959 vernoemd naar Jos Russel. Foto Rob Brouwers.

men had.⁶⁶ Daarmee was de opdracht van de *Kronijk der stad Sittard* aan minister Thorbecke van de baan. Het meest grievend voor Jos Russel – als hij daarvan kennisgenomen heeft, wat niet zeker is – was de slotopmerking van burgemeester Arnoldts: ‘Of het werkje van dien aard is dat de heer Thorbecke de dedicace [dedicatie, opdracht] daarvan aanvaardt, zoude ik hoogst betwijfelen.’ Maar Alberdingk Thijm

wijdde een sympathieke bespreking aan het boek in zijn *Dietsche Warande*.⁶⁷ Eind jaren 1950 zou de *Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard* de voornaamste reden zijn om in Sittard een laan naar Jos Russel te noemen (afb. 8).⁶⁸

In juli 1862 verschenen er advertenties waarin de *Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard* werd aangekondigd, gedrukt bij Karl Weyerhorst in Heerlen.⁶⁹ Russel veranderde echter van uitgever. In augustus-september moet hij de boekhandelaar Adriaan van den Hoeven (1821-1887) ontmoet hebben. Deze had zich in augustus 1862 in Maastricht gevestigd. Van oktober 1862 tot mei 1864 was hij uitgever van het nieuwsblad *Le Courier de la Meuse*. Charles Hollman, in 1851 een van de oprichters en eigenaar van deze krant (zie hieronder), bleef in die jaren de eigenaar. Na het vertrek van Van den Hoeven in mei 1864 naar Amsterdam, zou Hollman de *Courier* voortzetten als eigenaar-uitgever.⁷⁰ Per 1 oktober 1862, toen Van den Hoeven uitgever van de *Courier* werd, trad Russel in dienst van deze krant en publiceerde Van den Hoeven Russels boek over Sittard. Met ingang van die datum verhuisde Russel uit Munstergeleen naar Maastricht. Zijn vrouw en de kinderen volgden drie maanden later.⁷¹

- 66 Lanaken, FAR. Brief van de secretaris-generaal aan de commissaris van de koning in Limburg 27 mei 1862; brief van de commissaris van de koning aan de procureur-generaal in Limburg, de burgemeester van Mheer en de burgemeester van Geleen, alle 31 mei 1862. Antwoorden van burgemeester J.H. Arnoldts van Geleen aan de commissaris van de koning 1 juni 1862; van de procureur-generaal aan de commissaris van de koning 4 juni 1862: hij stuurde een afschrift van het rapport van de officier van justitie dd. 2 juni 1862 gericht aan de procureur-generaal; brief van de baron-burgemeester van Mheer aan de commissaris van de koning, nl. een afschrift van de brief van deze aan de commissaris dd. 22 februari 1860. De stukken in Lanaken FAR zijn fotokopieën van de oorspronkelijke brieven.
- 67 Alberdingk Thijm, Joseph, *Dietsche Warande* 7 (1866-1868): 103.
- 68 Lanaken, FAR. Brief van H. Dassen, Burgemeester en Wethouders van Sittard aan de Gemeenteraad van Sittard 20 maart 1959; Raadsbesluit 20 maart 1959, gemeenteblad no 55. Kopieën. De verbindingslaan tussen de Ross van Lenneplan en de Kapellerweg werd de Russellaan.
- 69 *Nieuwsblad voor den boekhandel* 29 (10 juli 1862): 28; *Maas- en Roerbode* 19 juli 1862.
- 70 Flament, A.J., medegedeeld door, ‘Maastrichter en andere Limburgse kranten in de Stadsbibliotheek en op het Rijksarchief te Maastricht’, in: *De Maasgouw*, 9 (1887), 168, 174.
- 71 Bevolkingsregister Munstergeleen, bladnr. 140: Jos Russel overgeschreven naar Maastricht op 19 november 1862, Elisa en de kinderen op 10 februari 1863. Bevolkingsregister Maastricht, bladnr. 253: Jos Russel ingeschreven op 30 september 1862, Elisa en de kinderen op 11 februari 1863.

5.2 *Courrier de la Meuse*

De *Courrier de la Meuse* was opgericht in 1851 om tegemoet te komen aan de wens van katholiek Maastricht over een eigen nieuwsblad te beschikken. De ondertitel van het blad luidde *Journal quotidien, religieux, politique, commercial et littéraire*. De oprichters waren gegoede Maastrichtse middenstanders: zeepzieder Willem Hubert Pijls (1819-1903), wijnkoopman Charles Hollman (1813-1882), koopman Adrianus Joseph van Osch (1817-1902), advocaat Edmond van Wintershoven (1822-1899) en anderen. Eigenaar was Hollman, uitgever-drukker was Van Osch. In 1854 fuseerde de *Courrier* met de *Journal du Limbourg* en ging het blad verder als *Courrier de la Meuse, journal du Limbourg*.⁷² Het dagblad verloor in de loop van de tijd zijn godsdienstige signatuur, zoals onder meer bleek uit de gewijzigde ondertitel (de *journal quotidien* presenteerde zich niet meer als *religieux*), en werd een politiek orgaan, Thorbeckiaans van gezindheid. Het beleid van de *Courrier* werd in toenemende mate bepaald door Pijls. Toen deze in oktober 1855 tot wethouder van Maastricht was gekozen, verzamelde hij gaandeweg meer politieke medestanders om zich heen. Hij zette dit voort na zijn benoeming tot burgemeester van Maastricht in januari 1861.⁷³ Van Osch, de drukker van de *Courrier* werd de huisdrukker van 'het stadhuis'. Hij werd in augustus 1862 gemeentesecretaris. Als spreekbuis van Pijls en zijn medestanders verwierf de *Courrier* autoriteit en status.

5.3 De Auvermannetjes; een feuilleton geïnspireerd door Pieter Ecrevisse

Voor Jos Russel betekende de indiensttreding bij de *Courrier de la Meuse* een carrièreswitch. De bierbrouwerij in Munstergeleen werd ontmanteld,⁷⁴ Russel werd 'dagbladschrijver', zoals zijn beroep luidde bij de aangiften van geboorten of overlijden van zijn kinderen in Maastricht. Het krantenbedrijf zal hem niet geheel vreemd zijn geweest: zijn zwager Constant Guillon was eigenaar van het Roermondse (antiklerikale) blad *De Volksvriend*.⁷⁵ De *Courrier* werd in die jaren nog in het Frans gedrukt. Maar het vervolghet verhaal *De Auvermannetjes* werd door Russel in het Nederlands geschreven. In deze jaren moet Jos Russel, als professioneel schrijver, gereflecteerd hebben over de positie van het Nederlands ten opzichte van het Frans in Limburg. Het Nederlands was hier in opkomst, na jaren van verwaarlozing, van Frans- en Duitstalige overheersing en schade aan de Zuid-Nederlandse landsaard toegebracht door 'de *littérature légère* van republikeinse franschen en Belgische fransquillons'.⁷⁶ Jos Russel deelde met zijn vriend en verwant Emile Seipgens en diens Roermondse bentgenoten de zorgen omtrent 'de Nederduitsche taal (...) zoo vaak miskend, versmeten op eigen dierbren grond, door 't eigen dwalend volk'.⁷⁷

Binnen enkele jaren na zijn indiensttreding bij de *Courrier* zou Jos Russel die crisis van het Nederlands in Limburg bespreken op het achtste Nederlandsch Taal- en Letterkundig

72 Flament, 'Maastrichter kranten' (1887).

73 Russel, *Coterie* (1866):16-20, 24.

74 Het bevolkingsregister van Munstergeleen (1851-1880, bladnr. 140) vermeldt als volgende bewoners van de Koekamp de uit Sittard afkomstige dagloner Jan Michiel Köhlen met vrouw en kinderen, van 30 november 1864 tot 12 april 1865. Vervolgens, maar vanaf onbekende datum, werd de Koekamp bewoond door Theodor Joseph Pijls (1851-1885) en gezin (Munstergeleen, Bevolkingsregister 1881-1900, bladnr. 1). Theodor Joseph, zoon van een looier, vestigde een leerlooierij op de Koekamp. Theodor Joseph Pijls overleed op 4 december 1885, 34 jaar oud, als burgemeester van Munstergeleen.

75 Maria Ursula Hubertina Sax, een zus van Elisa, trouwde (1866) met Constant Joseph Hubert Guillon. Verhagen (2003) 97 vermeldt Constant Joseph Hubert Guillon als eigenaar van *De Volksvriend*.

76 Eenige Kunstvrienden, 'Boekbeoordeling', in: *Maas- en Roerbode* 6 november 1858 3. De beoordeling betrof Hendrik Pieters e.a., *Keuze uit dichtstukken van letterkundig genootschap 'De Lelie' te Roermond* (Roermond 1858).

77 Pieters, Hendrik, A. Schieffer, E. Seipgens en P. de Baptist, *Keuze uit dichtstukken van letterkundig genootschap 'De Lelie' te Roermond* (Roermond 1858): 14.

Congres, in Rotterdam 1865, met Seipgens onder het gehoor. Zoals hierboven uiteengezet, zou Jos Russel op dit congres ook tekenen van herleving van de Nederlandse taal in Limburg signaleren. Hij noemde enkele literaire producten tot bewijs: *De Bokkenrijders in het land van Valkenburg* en *Het Meilief van Geleen*, van de Limburgse schrijver Pieter Ecrevisse (1804-1879). Geboren in Obbicht bij Sittard, had deze bij de opsplitsing van de provincie Limburg in 1839 gekozen voor de Belgische nationaliteit. Hij verhuisde naar Eekloo, waar hij kantonrechter werd. Ecrevisse zette zich in voor de Vlaamse zaak. In 1841 had hij, met Hendrik Conscience en anderen, de oprichting van het dagblad *Vlaamsch België* gesteund. In het begin van de jaren 1860 had hij werken op zijn naam staan waardoor hij brede bekendheid genoot, behalve de genoemde *Bokkenrijders* (1845) en *Het Meilief* (1858) onder meer ook *De drossaert Clerckx* (1846, een bewerking van *De Teuten* uit 1844), *De verwoesting van Maestricht* (1845) en *De vadermoorder* (1859, een bewerking van *Misdaad en berouw* uit 1844). Het waren, zoals Russel in Rotterdam zou zeggen, Limburgse verhalen door een Limburgse schrijver. Toen Jos Russel in oktober 1862 voor de *Courrier* ging werken en hij het feuilleton mocht leveren, zou hij als Limburger een Limburgs verhaal vertellen.

Pieter Ecrevisse had zijn uitgesproken ideeën over de Zuid-Nederlandse literatuur, over de gewenste onderwerpen van de verhalen en romans en over hoe die geschreven moesten worden. De schrijver, vond hij, moest putten uit de roemruchte geschiedenis van het eigen gewest of de eigen stad. De verhalen en romans moesten bij de lezers de gevoelens van trots op eigen stad en streek aanwakkeren. De Zuid-Nederlandse literatuur moest enerzijds bijdragen aan een groeiend nationaal besef, de

ationale cohesie. Anderzijds moest in deze literatuur de moreel verwerpelijke elementen veroordeeld worden die ‘de *littérature légère* van republikeinse franschen en belgische fransquillons’ kenmerkten, namelijk onderdrukking en oproer, moord en zelfmoord, diefstal, het duel, echtbreuk, prostitutie en incest, drankzucht en bandeloosheid. Daarentegen moesten de oude, voorvaderlijke waarden en normen gepromoot worden. De beide doelstellingen versterkten elkaar wederzijds: wanneer het lezershart veredeld werd, dus wanneer de lezer de voorouderlijke deugden (weer) in het hart zou sluiten, zouden nationale gevoelens opbloeien en zou nationale cohesie het gevolg zijn.⁷⁸

Jos Russel schreef voor de *Courrier de la Meuse* het feuilletonverhaal ‘De Auvermannetjes, historisch-romantisch verhaal uit de XVIIde eeuw’. Auvermannetjes waren een soort kleine mensen die, naar men vertelde, holen en spelonken in Zuid-Limburg tot aan Luik bevolkten. Zij schuwden het daglicht en wensten niet door mensen in hun afgezonderd bestaan gestoord te worden. De heer van de burcht Op de Berg in Geleen, Thijs Vos, zo verhaalde Russel, dong naar de hand van Flora, de dochter van Drossaard Vanderstock, bewoners van de burcht ‘s Haenenhof. Om indruk te maken op Flora en haar familie, ondernam hij een nachtelijke tocht naar de verblijfplaatsen der Auvermannetjes en verstoorde daarmee hun intimiteit. Hun wraak was verschrikkelijk. De burcht van ridder Vos brandde tot de grond toe af. Met de eigendommen van zijn schoonfamilie gebeurde hetzelfde. Later overleden de schoonouders. Vervolgens overleed het oudste kind uit de echtverbintenis van Thijs Vos. Tenslotte stierf ridder Thijs Vos zelf, zijn vrouw achterlatend met de zorg voor drie jonge kinderen.

78 Ecrevisse, Pieter, Voorwoord bij *De verwoesting van Maestricht* (1845), en Voorwoord bij *De drossaert Clerckx* (1846); Alfried de Laedt, Voorwoord bij Ecrevisse, *De Teuten* (1844); Domien Sleeckx, Voorwoord bij Ecrevisse, *De Bokkenrijders* (1845). Verder: Bemong, Nele, ‘Nulle fides Gallis. De Belgische historische roman als medicijn tegen de Franse pest’, in: R. de Bont en T. Verschaffel (red.), *Het verderf van Parijs* (Leuven 2004): 223-241.

Zoals Ecrevisse gewoonlijk de herkomst van zijn verhalen meedeelde en daarmee aansloot aan een roemrijk of minstens een gedenkwaardig verleden, zo deed ook Jos Russel. Zijn geschiedenis was geen eigen verzinsel, maar een oude Limburgse legende die nog tot in zijn dagen verteld werd.⁷⁹ En evenals Ecrevisse de decors van zijn verhalen – Valkenburg, Geleen, Maastricht, de burcht van Stein, de Limburgse Kempen – voor de lezer herkenbaar beschreef, zo tekende Russel Geleen waarheidsgetrouw. De burchten Op de Berg en 's Haenenhof waren bestaande bouwwerken, die de lezer kon herkennen. De burchten werden in Russels verhaal bewoond door de geslachten die er historisch gezien gewoond hadden: de families Vos en Vanderstock. Ook hen kon de lezer herkennen: Russel had de geslachten en hun burchten eerder beschreven in *De heerlijkheid Geleen*.⁸⁰ Ook andere locaties en personen in *De Auvermannetjes* waren al beschreven in *Geleen*, bijvoorbeeld graaf Huyn van Geleen.⁸¹ De lezer kon zich makkelijk oriënteren in het Geleen van *De Auvermannetjes* en zich familiarisieren met de personages. In het verhaal werden ten slotte ondeugden en verkeerde beslissingen afgekeurd en veroordeeld. Ridder Thijs Vos gaf blijk van behaagzucht, overmoed, roekeloosheid, koppigheid, kortzichtigheid en gebrek aan verantwoordelijkheid. Hij werd daarvoor door de Auvermannetjes zeer streng gestraft. Zo had deze roman de opvoedende functie die Ecrevisse 'het veredelen van het lezershart' had genoemd.

5.4 Het Oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg

In 1863 was Jos Russel een van de oprichters van het Oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg, het latere Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). De oprichters kwamen bijeen op initiatief van Russel. Deze werd ook meteen tot secretaris van het bestuur gekozen; de 'reglementenman' Russel schreef de eerste statuten.⁸² Bij de oprichting van het Genootschap was ook Emile Seipgens aanwezig, Russels vriend, verre verwant en collega-geschiedvorser en -letterkundige. Leden van het bestuur waren Alexander Schaepkens (voorzitter), Ernest Gulikers (penningmeester), Herman Eversen en Jos Habets, later aangevuld met Charles Bergers en P.F.H. Maschek.⁸³ Het stadsbestuur van Maastricht ondersteunde de oprichting en stelde lokalen beschikbaar. Gemeentesubsidie werd verstrekt, maar pas nadat Russel uit het bestuur van het Genootschap was weggewerkt. Deze verwijdering verliep op reguliere wijze: in augustus 1864 waren Habets en Russel de aftredende bestuursleden. Habets werd herkozen; tegen Russel werden in de tweede stemronde zoveel leden opgetrommeld die stemden voor de tegenkandidaat, dat Russel uit het bestuur verdween. De tegenkandidaat was baron Jules de Chestret de Hanefte, de weldoener van Hollman.

Na zijn ontslag uit het bestuur bleef Russel werkend lid tot 1868; hij functioneerde als luis in de pels van het bestuur.⁸⁴ Zo interpeleerde hij op de algemene ledenvergadering van 16 augustus 1865 over de jaarlijkse publicatie van een boekwerk van vierhonderd pagina's, waarover bij de oprichting van het Genootschap

79 Russel, Jos, *De Auvermannetjes, historisch-romantisch verhaal uit de XVIIde eeuw* (Maastricht 1863): 6.

80 Russel, *Geleen* (1860): 36-37, 43.

81 Ibidem: 22, 86.

82 Ibidem 25-26. Zie ook: Venner, 'Oudheidkundig Genootschap' (2003): 143-201, verwijzing naar blz. 162.

83 Venner, 'Oudheidkundig Genootschap' (2003): 159-164.

84 Ibidem: 182, 191.

wel afspraken waren gemaakt maar waarvan nog geen aflevering was verschenen. Het bestuur antwoordde dat er praktische belemmeringen waren en dat die afspraken ook opgevat konden worden als ‘vrome wens’.⁸⁵ Het kan mede aan Russels vasthoudendheid te danken zijn geweest, dat de ‘wens’ alsnog in vervulling ging. Overigens zal het verschijnen van de *Publications* in Russels eigenbelang zijn geweest. In de eerste aflevering publiceerde hij twee bijdragen uit eigen koker.⁸⁶ Die artikelen publiceerde Russel zelf ook als aparte overdrukken.

Met de publicatie van *Geleen en Sittard*, met vervolgens zijn werk als ‘dagbladschrijver’ en het verschijnen van *De Auvermannetjes* als boekje, met ten slotte de publicatie binnenkort van de geschiedkundige studies in de *Publications*, kon Jos Russel zich een ‘letterkundige’ noemen. Zo werd hij vermeld op het grote getuigschrift waarmee het Oudheidkundig Genootschap in september 1863 Russels lidmaatschap van het Genootschap bevestigde (afb. 9). Bovenal zou hij zich profileren als krantenman: vanaf het voorjaar van 1864 ging Jos Russel zijn eigen bladen redigeren, kort daarop ook drukken en uitgeven.

Op het politieke vlak was Jos Russel door ervaring wijs geworden. Na Thorbeckes weigering van de ‘dedicace’ van de *Kronijk van Sittard*, vervolgens Russels aanvaringen met de liberale ‘huichelaars van den Courier’, dan zijn onthefing door de Pijls-klied uit de secretarisfunctie van het Oudheidkundig Genootschap, moest Russel in 1865 meemaken dat die klied Thorbecke benoemde tot erelid van ‘zijn’ Genootschap.⁸⁷ Jos Russel herijkte zijn politieke kompas. Hij werd een krantenman in het uitgesproken confessioneel-katholieke kamp.

6. Jos Russel eerste jaren als ‘krantenman’ in Maastricht (1862-1867)

In de ruim vier maanden dat Russel al bij de *Courier* werkte terwijl zijn gezin nog op de Koekamp verbleef, woonde hij in Maastricht, Kleine Gracht nr. 620. Vanaf de verhuizing van zijn gezin naar Maastricht, op 10-11 februari 1863, woonden zij in de Lenculenstraat nr. 2196. Hier werden vier kinderen geboren; de jongste in het gezin zou geboren worden aan de Boschstraat (rue Bois-le-Duc) nr. 1244, waar de Russels zich zouden vestigen op 2 augustus 1869.⁸⁸ In de Lenculenstraat overleden drie kinderen op jonge leeftijd. Bij de aangiften van geboorten en overlijden werd de vader veelal vergezeld van een van zijn werknemers. Op zijn woonadres was ook zijn bedrijf gevestigd.

6.1 Twee concurrerende krantenbedrijven

In het voorjaar van 1864 stichtte Jos Russel *L’Ami des intérêts Limbourgeois. Feuille politique, commerciale, artistique et littéraire*, naar alle waarschijnlijkheid met financiële steun van Petrus Regout.⁸⁹ Het eerste nummer verscheen op 16 april 1864, gedrukt bij Emile Roberts. Per 1 januari 1866 heette het blad *L’Ami du Limbourg*. Vanaf 1866 werd de krant gemaakt in de eigen drukkerij. Het bedrijf bood emplooi aan een boekdrukker, een boekbinder, enkele letterzetters en een expert-letterzetter.⁹⁰ Per 1 oktober 1867 verscheen de krant niet meer driemaal per week maar dagelijks, uitgezonderd op zondag, met van toen af de ondertitel *Journal politique, commerciale, artistique et littéraire*.

85 Ibidem: 182-183.

86 Russel, Jos, ‘Recherches sur Atuatuca et Corriovallum’ en ‘Notice historique sur l’ancienne seigneurie et ammanie de Millen’, in: *PSHAL* 1 (1863): 38-48 en 118-134.

87 Venner, ‘Oudheidkundig Genootschap’ (2003): 180.

88 Maastricht Bevolkingsregister 1860, bladnr. 253.

89 Maenen, *Regout* (1959): 106.

90 Russel, *Een drukpersproces* (1874): 12.

Oudheidkundig Genootschap
GEVESTIGD te M

Het Bestuur van het Oudheidkundig Genootschap heeft, uit kracht van het 3.de en 19.de artikel van het Statuut, gesteld den 30 Augustus 1863, benoemd de heer Jos Russel tot Werkend Lid van het Genootschap, bewijs, voorzien van het gewoon zegel, afgegeven.

Afb. 9 Certificaat ten name van Jos Russel als werkend lid van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg, 30 augustus 1863. Maastricht, HCL, 17.10 Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965, 12: Overige gedeponeerde archiefstukken, inv.nr. 1875.

Schap in het Hertogdom Limburg
MAASTRICHT.

Genootschap in het Hertogdom Limburg
het Reglement dezer vereeniging vast
te Heer Joseph Russel, letterkundige te Maastricht,
van gemeld Genootschap en daarvan dit

Maastricht, den 1 September 1863.

De Voorzitter van het Bestuur voornoemd,
Alexander Schaepke

De 2^e Secretaris,

M. L. M. S. J. Bergers

Als drukker-uitgever maakte Jos Russel ook andere bladen, die alle een korter of langer bestaan beschoren waren. In maart 1866 richtte hij *De Limburgsche Stem* op, die hij per 1 augustus 1866 overdeed aan Leiter-Nypels. Tussen september 1870 en maart 1871 publiceerde hij *Kroniek van den Dag. Nieuws- en Advertentieblad*. Van september tot december 1872 gaf Russel een tiental nummers uit van *Maastricht, Limburg en Nederland: weekblad gewijd aan de belangen van iedereen*. In juli 1873 nam hij *De Nieuwsbode: Weekblad voor Sittard* over van Demarteaau, vanaf januari 1874 met de ondertitel *Weekblad voor Limburg*. In 1884 gaf hij het weekblad de *Katholieke Kroniek* uit.⁹¹ Naast zijn bladen maakte Russel ook het gewone gebruiksdrukwerk. Hij drukte nota's, registers, visitekaartjes, folders en brochures, huwelijksaankondigingen, overlijdensberichten, enzovoorts (afb. 10). Hij verzorgde de doodsprentjes voor zijn overleden ouders en familieleden.⁹² Ten slotte drukte en publiceerde Jos Russel ook veel van zijn eigen pennenvruchten (zie bijlage).

6.2 Politieke en journalistieke tweedeling

Het politieke dus ook het journalistieke landschap in Maastricht en in Limburg in de jaren 1860 tot begin jaren 1870 kan overzichtelijk worden weergegeven. Limburg was een overwegend rooms-katholieke provincie. In geloofsovertuiging, -beleving en -expressie oriënteerde men zich op Rome, aan gene zijde van de Alpen, 'ultra montes'. Nagenoeg iedereen was 'ultramontaan'. Men onderscheidde de liberaal-katholieken en de confessioneel-katholieken, dus de liberalen en de confessionelen of klerikalen.⁹³ In specifiek politieke context wer-

den de confessionelen ook de conservatieven genoemd. Deze tweedeling op politiek terrein werd teruggevonden in het Maastrichtse bladenlandschap, zeker vanaf 1864. De *Courrier de la Meuse* diende als spreekbuis voor de liberale burgemeester Pijls, terwijl Russel in *L'Ami des intérêts Limbourgeois*, vanaf 1866 *L'Ami du Limbourg* het confessioneel-katholieke geluid liet horen. In juni 1867 ging Hollman een blad dat sinds 1845 bij A.H. Roberts gedrukt was, uitgeven als *Weekblad De Limburger*.⁹⁴ Hierin zou de liberaal Pijls als het hem uitkwam (dat wil zeggen: als hij stemmen kon winnen) confessionele standpunten huldigen. Volgens de tegenstanders van Pijls en zijn aanhang was *Weekblad de Limburger* 'de "vuilnisbak" van de *Courrier*'.⁹⁵ De twee oppositionele bladen hadden overigens lezers, aanhangers en bewonderaars in de provincie en in het land. De *Courrier* en de *Ami* weerspiegelden min of meer het landelijke politieke tableau.

Hoewel de kampen zich zogezegd hadden ingegraven, was er soms enige verschuiving aan de fronten. Zo raakte Edmond van Wintershoven, medeoprichter van de *Courrier*, in 1864 gebrouilleerd met Pijls en Hollman. Hij verliet het Pijls-kamp en sloot zich, tot verrassing van *tout-Maastricht*, aan bij Russel en de *Ami*.⁹⁶ Tegelijkertijd veranderde in 1872 de Sociëteit Momus van politieke voorkeur. De katholieke tijdschriften werden verbannen van de leestafels en vervangen door liberale, anti- of ongodsdienstige bladen.⁹⁷

De concurrentie tussen de *Courrier* en de *Ami* kwam de journalistiek ten goede: de ene krant wilde al actueler, breder georiënteerd en beter geïnformeerd zijn dan de andere. Anderzijds leidde de onderlinge naijver tot

91 Flament, 'Maastrichter kranten' (1887).

92 Russel, *Rüssel genealogie* (2015): 109.

93 Verhage, *Katholieken* (2003): 49.

94 Flament, 'Maastrichter kranten' (1887): 168, 174.

95 *Venloosch Weekblad* 24 juli 1869.

96 Russel, *Coterie* (1866): 31; Maenen, *Regout* (1956): 123.

97 Maenen, *Regout* (1959): 109-110.

bientôt avec eux et le physique comme le moral souffrent à la fois. Ces admirables Pilules agissent directement sur ces organes et bientôt les restaurent à leur condition saine et naturelle. Les impuretés se dégagent du système, les organes respiratoires sont soulagés, le sang

Grossier, Maastricht; D. Timmermans, Roermond; E. F. Op den Oordt, Venlo; en J. Straatman, 's Hertogenbosch, en bij den eigenaar de Professor Holloway, 244, Strand, te Londen.

Spedige en nette
UITVOERING.
Voordeelige Condiitiën.

BOEK-, COURANT-

EN

LAGE PRIJZEN.
Stipte en accurate
LEVERANTIE.

Handelsdrukkerij

VAN

Jos. RUSSEL,

Boschstraat, N° 1244, te Maasticht.

Beveelt zich aan tot het drukken van :

Inviatiekaarten.
Visitekaarten.
Rouwkaarten.
Doodprentjes.
Adreskaarten.
Rekeningen.
Kwitantien.
Etiquetten.
Bestekken.
Registers.
Facturen.
Biljetten.
Wissels.
Nota's.
Menu's.
Adressen.
Verslagen.
Diploma's.
Brochuren.
Circulaires.
Contracten.
Boekwerken.
Reglementen.
Rouwbriefven.
Suroobriefjes.
Trouwbriefven.
Geboortebriefven

Verzendingen van Advertentiën naar alle Couranten.

Een afschrift is voldoende voor de plaatsing van een Advertentie in verschillende Couranten.

Bureau van de AMI DU LIMBOURG en het weekblad DE NIEUWSBODE.

Afb. 10 Het drukkers- en uitgeversbedrijf van Jos Russel. Advertentie in *L'Ami du Limbourg* op 26 juli 1873.

gevit, geruzie en beledigingen over en weer. Politiek en ideologisch uiteenlopende oriëntaties van de twee dagbladen werden daarbij gevoed door persoonlijke geschillen tussen de uitgevers. Russel en Hollman bleven na het scheiden van hun journalistieke wegen in 1864 persoonlijke vetes koesteren.

6.3 Twee oppositionele kampen

Bij de *Courrier de la Meuse* maakte Russel kennis met de twee tegengestelde politieke kampen in Maastricht: het liberale stadsbestuur onder leiding van burgemeester Willem Hubert Pijls (1819-1903) en de confessioneel-katholieke grootindustriële Petrus Regout (1801-1878). Pijls, zijn aanhang en Charles Hollman verwierpen in de *Courrier* systematisch de ideeën en ondernemingen van Regout. Van zijn kant hekelde Regout het beleid van het liberale stadsbestuur in landelijke nieuwsbladen, brochures en boekwerken. Maar tot 1864 beschikte hij niet over een eigen krant en drukkerij-uitgeverij.

In het voorjaar van 1864 verliet Russel de *Courrier* en het Pijls-kamp. Vanwege de liberale koers van die krant en vanwege de uiteenlopende karakters op het bureau waren ernstige arbeidsconflicten ontstaan. 'Hij [Russel] was [...] in ongenade gevallen bij de huichelaars van den *Courrier*, welke hij zich niet ontzag van tijd tot tijd op hunne plaats te zetten'.⁹⁸

6.4 De jaren van gevoeligheid voor smaad en hoon

De decennia rond 1850 waren in Nederland, zelfs in West-Europa, de jaren van gevoeligheid voor laster, smaad en hoon. In toenemende mate stapten individuen en groeperingen als kerkgenootschappen, culturele verenigingen en politieke partijen naar de rechter voor bele-

digingen, laster, hoon of smaad. De bladen en tijdschriften, onder meer vakbladen als het *Weekblad van het regt*, rapporteerden overvloedig en in steeds toenemende mate over de gevoerde rechtszaken en opgelegde straffen. Tegelijkertijd werd in de loop van de negentiende eeuw in Nederland het begrippenapparaat verfijnd: bij periodieke aanpassingen van de betreffende wetgeving preciseerde men de begrippen hoon, laster, smaad, belediging en 'aanduiding van een bepaalde ondeugd'.⁹⁹

Gevoelig voor de aantasting van zijn waardigheid toonde zich met name de koning. Willem I kwam in 1829 en 1830 met twee wetten ter bescherming van de waardigheid: het gezag en de rechten van de koning en het koninklijk stamhuis tegen smaad, hoon en laster. De bescherming gold verder regeringsinstellingen en -functionarissen, en ambtenaren als zodanig of ter zake hunner ambtsverrichtingen. In feite moesten deze wetten de pers, die zich steeds kritischer uitliet over het wanbeleid van de koning, aan banden leggen: de 'persbreidelwetten'.¹⁰⁰ De Code Pénal die in Frankrijk onder Napoleon gold vanaf 1810, was in 1811 in Nederland ingevoerd als Nederlands Wetboek van Strafrecht. Artikelen over belediging van personen en 'verenigingen van personen' in woord en geschrift stonden verspreid over het hele wetboek. Door toegevoegde preciseringen, onder meer in 1829, 1830 en 1858, en geregelde voorstellen tot vervanging van de Code Pénal, was het wetboek een ware lappendeken. De Code Pénal zou in Nederland in 1886 vervangen worden door een geheel herschreven *Wetboek van Strafrecht*. Juridisch gezien was de journalistiek in de negentiende eeuw een moeilijk begaanbaar terrein, zowel voor de magistraten als voor de dagbladschrijvers en de

98 Russel, *Coterie* (1866): 26.

99 Hoofdstuk 3, 'Negentiende-eeuwse Nederlandse strafwetgeving inzake belediging (Code Pénal)' in: Alfred Janssens, *Strafbare belediging* (Amsterdam 1998): 23-34.

100 *Staatsblad*, resp. 16 mei 1829, no 34 en 1 juni 1830, no 14. Publicatie in de *Nederlandsche Staatscourant*, resp. 1 juni 1829, no 128 en 8 juni 1830, nr. 133.

drukker-uitgevers. Russel-Regout en Hollman-Pijls *cum suis* kritiseerden elkaar hevig in hun kolommen. De grenzen van het toelaatbare werden daarbij gewoonlijk verkend en vaak overschreden. Al tijdens de eerste jaargang van de *Ami* waren de redacteur van het *Venloosch weekblad* de artikelen in de *Ami* en de *Courrier* opgevallen, ‘doorspekt met hatelijke aantijgingen en venijnige insinuaties. Het is een lust [...] om te zien, hoe deze twee heeren [Russel en Hollman] zich als kwajongens bemorsen en onderling door ’t slijk draaijen.’¹⁰¹

6.5 Politiek en maatschappelijk geëngageerd

Met een eigen krant, kort daarop zelfs een eigen drukpers, kon Jos Russel niet alleen verslag doen van de politieke gebeurtenissen op lokaal en landelijk niveau, maar ook (en soms vooral) daarin interveniëren. Russel gaf Petrus Regout alle gelegenheid zijn bezwaren tegen de lokale en de landelijke politiek uiteen te zetten in de *Ami*, alsook zich te verdedigen tegen de agressie die de liberale bladen uitstortten over zijn persoon en zijn ideeën. De aandacht van de glas- en aardewerkfabrikant werd in de jaren 1863-1865 opgeëist door onder meer de Maaskwestie (België onttrok zoveel water aan de Maas dat de scheepvaart dus het handelsverkeer stroomafwaarts gevaar liep), de kwesties van de onteigening van land ten behoeve van de aanleg van een voedingskanaal van de Maas naar de Zuid-Willemsvaart bij Maastricht en ten behoeve van spoorwegverbindingen vanuit Maastricht noordwaarts, alsook de herziening van de accijnzen en het belastingstelsel. De regering, vooral de minister van binnenlandse zaken, Thorbecke, werd een inadequaat poli-

tiek beleid verweten. Regout ontvouwde dit alles in de *Ami*, uiteraard. Maar hij bestookte eveneens de landelijke bladen, de beide kamers en het ministerie met bezwaarschriften, adressen en rekestes, pamfletten en brochures. Boekjes als *Het bezoek van den heer Thorbecke aan het Hertogdom Limburg* en *De opening van den Limburgschen Staats-spoorweg* golden voor de lokale en de landelijke pers als het woord van Regout en werden dus als zodanig besproken.¹⁰² Maar Jos Russel had ze geschreven: zijn auteursnaam figureerde niet op het titelblad maar op de laatste pagina. Bij brochures over het voedingskanaal en de spoorweg had hij kadastraal kaarten in kleurendruk gevoegd.

Russel en Regout streefden dezelfde politieke doelen na; Russel droeg daar het zijne toe bij. Eigenhandig verspreidde hij in november 1864 een bezwaarschrift tegen de door de regering ingediende belastingvoorstellen in een vergadering van de Provinciale Staten van Limburg. De brochure *Wat heeft Limburg voor den heer Thorbecke en de heer Thorbecke voor Limburg gedaan?* werd door Regout geschreven, wellicht met de hulp van Russel, door deze gedrukt (1864) en in december 1864 in de Tweede Kamer rondgedeeld. In oktober 1865 werd aan de leden van de Tweede Kamer *La visite de M. Thorbecke* uitgedeeld, waarin Russel de grieven opsomde van Limburg onder meer tegen het ministerie van financiën, in het bijzonder tegen minister Gerard Henri Betz. Deze was in 1864 middelpunt van de zogenoemde ‘brievenaffaire’. Een publicatie van Russel zou leiden tot de ontslagname van Betz. De minister had namelijk vanaf het begin van de jaren 1860 bedreigd de grondbelastingen in Limburg te verhogen. De verhogingen zouden aanmer-

¹⁰¹ *Venloosch weekblad* 11 maart 1865.

¹⁰² Russel, Jos, *Het bezoek van den heer Thorbecke aan het Hertogdom Limburg* (Maastricht 1865c); idem, *De opening van den Limburgschen Staats-spoorweg* (Maastricht 1865d); besprekingen o.a. in *Venloosch weekblad*, 16 september 1865, *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* 28 september 1865.

kelijk zijn: zo'n vijftig tot zestig procent. De plannen ondervonden dus veel weerstand in Limburg. In 1864 hadden Kamerverkiezingen plaats. In een brief aan Pijls beloofde de minister min of meer dat als in Limburg de liberale kandidaat gekozen zou worden, hij, Betz, de verhoging van de grondbelastingen zou terugtrekken. Daarover door de dagbladers ondervraagd, ontkende Pijls in alle toonaarden een dergelijke ministeriële brief ontvangen te hebben. Russel publiceerde op 18 november 1864 een brief van Betz aan Paul van der Maesen (het liberale Limburgse kamerlid dat bij de Kamerverkiezingen gekozen was), waarin Betz schreef een brief van Pijls beantwoord te hebben. Deze publicatie was vernietigend voor Pijls en compromitterend voor Betz en zelfs voor minister-president Thorbecke. Pijls draaide zich eruit met 'woordspelingen, [...] spitsvondigheden en [...] dubbelzinnigheid'.¹⁰³ Betz hield de eer aan zichzelf en trad af. Thorbecke liep politieke beschadiging op.¹⁰⁴

In november 1866 maakte Russel gebruik van zijn recht van petitie. Hij dacht te weten dat bij de Tweede Kamerverkiezingen in Maastricht geknoeid was met de stembriefjes en dat dus de verkeerde kandidaten waren voorgedragen. Hij eiste daarom een hertelling van de stemmen. Onterecht, zou blijken, waarop de onderzoekscommissie 'in het openbaar hare strengste afkeuring [uitte], over de handelwijze van den adressant Russel'.¹⁰⁵ Waar Russel meende onrecht, oneerlijkheid of corruptie te zien, legde hij de vinger op de pijnlijke plek. Zo

publiceerde hij zijn ongezouten kritiek op burgemeester Pijls en zijn kliek in het Maastrichtse stadhuis (*De Limburgsche coterie*, 1866b), op Limburgse afgevaardigden in de Tweede kamer (*Hoe men de kiezers wil verschalken*, 1866c) en op Van der Does de Willebois, de commissaris van de koning in Limburg (*Zolang gaat de kruik te water*, 1867b). Het laatste schreef hij onder pseudoniem, 'Een Waarheidsvriend', en liet hij drukken bij het Typografisch Instituut in Antwerpen.

6.6 Persoonlijke erkenning en zakelijke successen (1864-1871)

Politieke en maatschappelijke betrokkenheid van redacteurs werd soms hoog gewaardeerd en gehonoreerd. Zo werden Charles Hollman en Jos Russel in januari 1864 gedecoreerd door de bei van Tunis voor artikelen in de *Courrier de la Meuse* die berichtten over de gunstige ontwikkelingen in dat land. Beide redacteurs-uitgevers werden lid in de Orde van Nichan Iftakar. In Maastricht ontstond langzaamaan een klein maar select gezelschap van gedecoreerden in deze Orde. Maar onderling was er wel verschil in waardigheid. Jos Russel was ridder (chevalier), Charles Hollman en Alexander Schaepekens waren officier, jhr. mr. Chrétien Pierre Gérard von Geusau (van 1842 tot 1875 raadsheer bij het provinciaal gerechtshof in Maastricht, ook voorzitter van de Maastrichtse vrijmetselaarsloge) was commandeur in die Orde, terwijl Petrus Regout begiftigd was met het groot-officierskruis in de Orde van Nichan Iftakar.¹⁰⁶

103 *Dagblad voor Zuid-Holland en 's Gravenhage*, cit. in: Russel, *Coterie* (1866): 38-48, cit. p. 47.

104 Russel, *Coterie* (1866) 38-48; Maenen, *Regout* (1959) 108; N. Bos, 'Agitatie in Limburg, de verhoging van de grondbelasting in het hertogdom in 1865', in: *De Maasgouw* 108 (1989): 83-86; Verhage, *Katholiek* (2003): 69; Kroeze, *Politieke moraliteit* (2013): 22-74.

105 *Algemeen Handelsblad* 29 november 1866. Zie ook *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* 22 november 1866; *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad: algemeen advertentieblad* 18 december 1866.

106 *Le Courrier de la Meuse* 29 januari 1864; Venner, 'Oudheidkundig Genootschap' (2003): 177, 178; Russel en Bongaers, 'Vier onderscheidingen', 2017: 1, 17-25. Zie verder *De Tijd* van 24 oktober 1871 voor Hollman, *De Tijd* van 24 januari 1872 en de *Nederlandsche Staatscourant* van 2 februari voor Von Geusau en *L'Ami du Limbourg* van 29 augustus, de *Courrier de la Meuse* van 30 augustus en *De Tijd* van 6 september 1873 en 7 december 1873 voor Regout.

6.7 Vriendschappelijke betrekkingen tussen Russel en Regout

In 1867 reisden Jos Russel en Petrus Regout naar Parijs. Regout nam deel aan de *Exposition Universelle*, waar hij de beste van zijn nijverheidsproducten exposeerde. Russel bezocht de wereldtentoonstelling als journalist en plande een publicatie daarover in boekvorm. De producten van de glas- en aardewerfabrikant werden beoordeeld en bekroond, echter slechts met bronzen medailles. Dit kwam zijn beroeps-eer te na: brons vond hij uit de toon vallen tussen al het goud en zilver dat hij al vergaard had. Regout weigerde dus de bekroning te aanvaarden. In de vitrinekast die hij huurde bevestigde hij een opschrift met indrukwekkende informatie over zijn bedrijven in Maastricht, de aantallen werknemers, de geroemde kwaliteiten van zijn industriële producten, enzovoorts. Russel plaatste het bericht van de povere bekroning, Regouts weigering van het brons en de tekst van het opschrift in de *Ami* van 9 oktober 1867. In de dagen daaropvolgend werden het artikel, al dan niet met de verklarende tekst, overgenomen door veel landelijke en lokale bladen. Een enkele krant opperde, dat de directie van de Wereldtentoonstelling de Maastrichtse grootindustriële misschien een lesje in nederigheid had willen leren.¹⁰⁷

In juli 1867 kondigde Russel de verschijning aan van *Nederland op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1867*, en nodigde lezers uit daarvoor in te tekenen. De uitgever-drukker bundelde soms informatie die hij belangwekkend vond (en die al dan niet in zijn bladen was verschenen) tot boekjes. Lezers konden daarvoor intekenen. Bij voldoende belangstelling publiceerde Russel

het werkje dan. Zo drukte hij in 1870 *Le régime colonial, lois et règlements, avec explications, qui régissent nos possessions d'outremer* (Het koloniaal bestuur, wetten en regelingen, met toelichting, van kracht in onze overzeese bezittingen). In 1877 publiceerde hij *Gedenkboek van den oorlog in 1877. Geïllustreerde geschiedenis van den Russisch-Turkschen Veldtocht*. Of in 1867 *Nederland op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1867* verschenen is, is onzeker, althans berichten daarover ontbreken.¹⁰⁸

Russel en Regout raakten bevriend. Deze laatste beschouwde de eerstgenoemde als zijn 'secrétaire intime' (vertrouwelijk secretaris) en als 'une personne attachée à la maison' (iemand die tot de familie behoort).¹⁰⁹ Als huisvriend maakte Jos Russel kennis met de vaste gasten op kasteel Vaeshartelt. Hij ontmoette er geestelijken uit de toplagen van de kerkelijke hiërarchie, onder anderen Michaël Willemsen, sinds 1856 kapelaan van de Maastrichtse Sint-Servaaskerk. Ook de pastoor-deken (vanaf 1869) van de Sint-Servaas, Frans-Xavier Rutten, bezocht de Regouts. Tot de graag geziene gasten behoorde ook Franz Bock, kanunnik van het Domkapittel te Aken. Het waren erudiete mannen. Aan de bitterschotel bij Petrus Regout zal vaak gesproken zijn over de oudheden van Maastricht, de godshuizen en de antiquiteiten in de schatkamers ervan. Op verzoek van Regout schreven Bock en Willemsen *Die mittelalterlichen Kunst- und Reliquienschatze zu Maestricht* (1872). Russel drukte de Franse vertaling-bewerking van dit werk.¹¹⁰

Pastoor-deken Frans-Xavier Rutten was moraal-professor geweest aan het grootseminarie in Roermond, tot 1869. Daar was hij

107 *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* en het *Utrechts provinciaal en stedelijk dagblad* op 10 oktober, de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en het *Venloosch weekblad* op 12 oktober 1867, enzovoorts. De *Arnhemsche courant* van 14 oktober sprak als eerste blad over een lesje in bescheidenheid voor Petrus Regout.

108 *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* 9 juli 1867.

109 Maenen, *Regout* (1956): 106.

110 Maenen, *Regout* (1959): 94. De Franse vertaling-bewerking is getiteld *Le trésor d'objets d'art et de reliques du Moyen Age des Églises de Saint Servais et de Notre Dame à Maestricht: esquisse historique et archéologique*.

Afb. 11 Mgr. prof. dr. Petrus Josephus Hubertus (Peter) Russel (1822-1896), de oudste broer van Jos Russel. Foto Lanaken FAR.

Afb. 12 Woonhuis en drukkerij-uitgeverij van Jos Russel, Boschstraat 1244 (thans Boschstraat 100) in Maastricht. Foto Monique Dickhaut.

collega-professor geweest van de priester-broer van Jos Russel, Peter Joseph Hubert, die vanaf 1861 kerkelijk recht doceerde.¹¹¹ (afb. 11).

In Maastricht had Rutten in 1869 de restauratie van de Sint-Servaaskerk krachtdadig ter hand genomen. De verantwoordelijke architect was Pierre Cuypers. Maar deze delegerde de feitelijke werkzaamheden al gauw aan de jonge architect Johannes Kayser, die zich in 1868 vanuit Roermond in de provinciehoofdstad ves-

tigde. Hun nauwe en vruchtbare samenwerking duurde voort tot na Kayser's vertrek uit Maastricht naar Venlo in 1873. Via de geestelijken van de Sint-Servaaskerk zal Jos Russel Johannes Kayser gekend hebben. Deze begrootte in maart 1873 het te bouwen kerkje in Banholt; het godshuis zou 10 à 12.000 gulden gaan kosten. Het zou met de daadkrachtige hulp van Jos Russel gebouwd worden – tegen de uitdrukkelijke wens van de bisschop van Roermond.

111 Peter Joseph Hubert Russel (1822-1896) was het oudste kind in het gezin. Priester gewijd in 1845, studeerde hij theologie in Leuven, waar hij in 1849 het licentiaat behaalde. Vervolgens werd hij kapelaan aan de Onze-Lieve-Vrouwenkerk in Maastricht. In 1861 werd hij professor kerkelijk recht aan het grootseminarie in Roermond. Hij was een goed docent, die open stond voor de moderne ecclesiologie. Na het Vaticaans concilie gaf hij uitleg over de kerkstructuur conform Vaticanum I. In 1874 werd hij als oudste der professoren benoemd tot theologaal kanunnik van het kathedraal kapittel te Roermond. Mgr. prof. dr. Petrus Russel was dus de rechterhand van bisschop Joannes Augustinus Paredis van Roermond.

6.8 Bloei van de drukkerij en uitgeverij

Ondanks de geregelde rechtszaken tegen Russel, waarbij de geldboetes torenhoog opliepen,¹¹² bloeide zijn drukkerij en uitgeverij. Vanaf oktober 1867 drukte hij *L'Ami du Limbourg* dagelijks behalve op zondag. Op 2 augustus 1869 verhuisden het gezin en het bedrijf naar de Boschstraat nr. 1244 (afb. 12).¹¹³ Per januari 1870 ging hij de *Ami* drukken op groot formaat. Zowel het aantal abonnees als de inkomsten uit advertenties namen toe. In 1873 werd Jos Russel eigenaar van *De Nieuwsbode*, waarvan het eerste nummer verscheen in januari 1874. Als drukker-uitgever nam Russel deel aan internationale exposities waaraan beoordelingen waren verbonden. De hoge kwaliteit van zijn drukwerk, met name van zijn nieuwsbladen, werd in november 1872 bekroond met de bronzen medaille op de Exposition Universelle d'Économie Domestique te Parijs, onderdeel Typographie.¹¹⁴

In de jaren 1872-1874 coachte Russel een beginnend schrijver, Richard Quaedvlieg (1849-1913), zoon van de uit Valkenburg afkomstige kunstschilder Charles Quaedvlieg (1823-1874). Quaedvlieg schreef in Russels bladen gedichtjes en woordspelletjes onder het pseudoniem Richard de Floremont en Emile de la Roche. Als Richard de Floremont publiceerde hij enkele toneelwerkjes: *Mille briques: comédie en un acte* (1873) en *Un réfugié Français en 1870: comédie en deux actes* (1874). Russel drukte de teksten. Uit een kranten-

advertentie is bekend dat in ieder geval *Mille briques* is opgevoerd.¹¹⁵ Ook publiceerde Quaedvlieg een stedenbeschrijving over Valkenburg.¹¹⁶ Het boekje draagt de kenmerken van Russels thematische aanpak in geschiedkundig perspectief.

Voor *L'Ami* vertaalde Quaedvlieg aanvankelijk feuilletonromans. Begin 1873 startte in die krant het vervolghet verhaal 'La Place de Grève de la Tour de Londres', een historische vertelling door William Benton Arrow, uit het Engels in het Frans vertaald door Richard Quaedvlieg, hier Emile de la Roche. Het verhaal werd na afloop door Russel als boekje uitgegeven. In april 1873 berichtte Russel zijn collegae-krantenuitgevers dat hij voor Emile de la Roche het alleenrecht had verworven voor de Franse vertaling van de (toen) beroemde roman *Ralph the heir* (Ralph l'héritier, Ralf de erfgenaam), van Anthony Trollope. Waarschijnlijk zou *L'héritier* als feuilleton in *L'Ami* worden afgedrukt. Gaande de voorbereidingen besloten krantenuitgever en vertaler echter dat Quaedvlieg zelf een vervolghet verhaal zou schrijven, nu als Richard de Floremont. Het verhaal verscheen in augustus 1873, onder de titel *Le parricide de Meerssen* (de vadermoord of de vadermoordenaar van Meerssen). Na afloop publiceerde Russel het in boekvorm. Het verhaal leek niet alleen wat de titel betreft op het toenmaals bekende werk *De vadermoorder van Stein* van Pieter Ecrevisse. Beide verhalen bevatten dezelfde elementen die literatuurhistorici als kenmerken van het grie-

112 Van der Bruggen, *Kobus en Poet* (2019b): 21-22. Emile Demartea, uitgever van *De Nieuwsbode*, *weekblad van Sittard*, in dezen te vergelijken met Jos Russel, vergaarde in 1869-1870 een maand eenzame cellulaire opsluiting plus fl. 2547,50 boete, bij wanbetaling te vervangen door 133 dagen gevangenisstraf, plus de kosten van het geding in de meeste van die zaken tegen hem.

113 Maastricht, Bevolkingsregister 1860, bladnr. 253.

114 Russel en Bongaers, 'Vier onderscheidingen', (2017); *Nieuwsblad voor den boekhandel, dag- en weekbladen*, 39 (1872): de Exposition Universelle d'Économie Domestique, formele vestigingsplaats Parijs, exposeerde in deze jaren het ingezonden werk gewoonlijk in Londen. Daarheen zond de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels in 1872 de Nederlandse dag- en weekbladen. Er zijn helaas geen oplagecijfers bekend waaruit het belang van de *Ami* en de *Courrier* valt af te lezen. De prijs van beide bladen was dezelfde: f 3,- / f 4,- per kwartaal.

115 *L'Ami du Limbourg* 9 november 1873: eerste opvoering van *Mille briques* op 11 november 1873.

116 Quaedvlieg, Richard, *Les ruines et les promenades de Fauquemont* (Valkenburg 1873, herzien in 1884, 1885).

zilverhaal (de *gothic novel*) hebben aange-merkt.¹¹⁷ Het lijkt erop dat Quaedvlieg zijn literaire loopbaan is begonnen – en heeft vervolgd, gezien zijn volgende werken¹¹⁸ – in het spoor van Ecrevisse. Men mag vermoeden dat Russel, zijn mentor, Quaedvlieg op weg heeft geholpen.

6.9 Russels inzet voor militairen tijdens en na de Frans-Duitse oorlog

Tijdens de Frans-Duitse oorlog drukte Russel de *Kroniek van den Dag. Nieuws- en Advertentieblad*. Het blad verscheen dagelijks behalve op zondag. Die oorlog begon op 19 juli 1870 en eindigde op 10 mei 1871 met de vrede van Frankfurt. De 284.000 Franse krijgsgevangenen in Duitsland werden vrijgelaten. Zij keerden te voet naar Frankrijk terug. Een deel van hen passeerde Maastricht; velen waren gewond, ziek, uitgeput of uitgehongerd. Op initiatief van Russel werd geld ingezameld. Onder meer organiseerde hij benefietconcerten, waarvoor hij breed adverteerde. Met de opbrengsten werden de ergste noden gelenigd. Voor zijn verdiensten ontving Jos Russel het Bronzen Kruis met Diploma van de ‘Société Française de secours aux blessés militaires des armées de terre et de mer’ (Frans genootschap voor hulp aan militaire gewonden van de land- en de zee-macht). Het Franse Ministerie van Buitenlandse zaken zond hem een dankbetuiging (21 september 1871). In het Familiearchief Russel in Lanaken berusten talrijke dankbrieven, door Franse militairen na thuiskomst of door familieleden geschreven.¹¹⁹

6.10 De Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen

Na zijn deelname aan het achtste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, in Rotterdam 1865, bereidde Jos Russel zich voor op deelname aan het negende congres, dat gehouden werd in Gent van 19 tot 21 augustus 1867. In overleg met het organiserend comité zou zijn voordracht handelen over de ‘Oorsprong en verwantschap in de Nederlandsche taal’. Hij zou niet alle dagen aanwezig zijn, bij voorkeur hield hij zijn lezing op de dinsdag. Tot slot verzocht hij om het tijdig toesturen van zijn deelnemerskaart, waarmee hij korting op zijn treinkaartje zou krijgen.¹²⁰ Het programma bevat wel de aankondiging van Russels optreden, maar uit de *Handelingen* blijkt dat hij afwezig was.¹²¹

In hetzelfde jaar 1867 werd Russel met enkele collega-letterkundigen voorgedragen als lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Maar zijn lidmaatschap en dat van enkele anderen werd afgewezen. De katholieke kandidaten waren ‘gewogen – en te ligt bevonden’.¹²²

Het tiende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres werd gehouden in 1868 in 's Gravenhage. Russel had niet ingetekend voor dit congres. Wel meldde hij zich aan voor die in 1869 (in Leuven) en in 1872 (in Middelburg). Ook voor deze congressen werd hij als spreker in het programma opgenomen. Hij moet zijn interventies hebben voorbereid, of minstens had hij de teksten van zijn lezingen gereed.

117 Van Bork, G.J., D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruisje en G.J. Vis, ‘Gothic novel’, in: *Algemeen letterkundig lexicon* (2012-...) (2012). http://www.dbnl.org/tekst/geraadpleegd_juni_2018/; R. Harris ‘Elements of the gothic novel’. <https://www.virtualsalt.com/gothic.htm>, geraadpleegd juni 2018.

118 Richard Quaedvlieg publiceerde in dezelfde trant *Le bandit de Heerlen* (1878), *La dame de fer* (1879, in 1880 in het Nederlands verschenen onder de titel *De IJzeren dame te Maastricht: eene geschiedenis uit den tachtigjarigen oorlog*) en *La justice d'une folle* (1881).

119 Russel en Bongaers, ‘Vier onderscheidingen’ (2017): 17-25. Zie ook het *Leidsche dagblad* 15 september, en het *Venloosch weekblad* 16 september 1871.

120 Lanaken, FAR. Correspondentie van Jos Russel met J. Vuylsteke en M. Rooses 25 mei 1867 en 19 juni 1867.

121 Nieuwe Rotterdamsche Courant, 9 augustus 1867 en andere kranten; *Handelingen van het negende Nederlandsch taal- en letterkundig congres gehouden te Gent den 19den en 21sten August, 1867* (Gent 1867).

122 *De Noord-Brabanter* 29 juni 1867.

Maar evenals in 1867 was hij ook op de congressen van 1869 en 1872 afwezig. Wel publiceerde hij zijn voorgenomen voordrachten van 1867, 1869 en 1872 als aparte brochures.¹²³ De redenen van Russels afwezigheid op de congressen zijn onbekend, dat wil zeggen bij die in 1867 en 1872. In 1869 moest hij verstek laten gaan om niet alledaagse redenen (zie hieronder).

7. Botsingen en aanvaringen (1869-1874)

7.1 Botsingen met de kerkelijke overheden

Jos was opgegroeid in een traditioneel katholiek gezin. De oudste jongen werd priester en bekleedde belangrijke functies in het bisdom, hun zus Maria Theresia Antoinetta (1833-1892) trad in bij de Karmelietessen op Sint-Pieter bij Maastricht. Zij werd er subpriorin (1861) en priorin (1866) en werd vervolgens benoemd tot overste van een klooster in Geleen dat diende tot opvang van door de Kulturkampf uit Aken uitgewezen religieuzen. Broer Frans Karel Joseph werd medestichter van de kerk in Lutterade-Krawinkel, zoals eerder vermeld. Tegen 1870 moet de bisschop van Roermond Joannes Augustinus Paredis met welgevallen hebben neergezien op het echtpaar Russel-Lemmens. Maar zoon Joseph deelde niet in die waardering. Hij was degene die in 1854-1857 in Mheer de malversaties van de dorpspastoor aanhangig had gemaakt. Russel was de drukker-uitgever van de krant *L'Ami* die het confessionele tegengeluid liet horen tegen de liberale *Courrier*, maar in het Roermondse bisschopshuis moet bekend zijn geweest dat de broer van professor Russel geregeld gerechtelijk vervolgd werd. Bij de tweede-Kamerverkiezingen in 1869, waarbij de confessioneel Jan Hendrik

Arnoldts (burgemeester van Sittard) en de liberaal Willem Hubert Pijls de belangrijkste kandidaten in het kiesdistrict Roermond waren, verklaarden de katholieke bladen zich voor Arnoldts, terwijl de *Courrier*, de *Maas- en Roerbode* en bisschop Paredis de kandidatuur van Pijls steunden. Regout trachtte Paredis op zijn dwaalweg te doen terugkomen, maar de bisschop kapittelde de industrieel en de directeur van de *Ami* voor hun steun aan Arnoldts en hun kritiek op Pijls. De 'pamphletschrijvers tegen den heer Pijls' hadden hem werkelijk geërgerd. 'Ons arm Limburg wordt moraliter bedorven!' ¹²⁴ Pijls werd gekozen. Waarom overigens de gereputeerd antiliberaal bisschop van Roermond bij deze verkiezingen de liberale kandidaat steunde, is nooit afdoende verklaard.¹²⁵ Mgr. Paredis en Jos Russel waren nu elkaars politieke tegenstanders.

In de winter van 1872-1873 besloten het gehucht Banholt en de buurtschap Terhorst, deel uitmakende van de gemeente en de parochie Mheer, een eigen kerk te bouwen, bediend door een eigen geestelijke. Zij vroegen en verkregen daarbij de hulp van Jos Russel. Na diens verhuizing uit Mheer naar Munstergeleen was hij altijd bevriend gebleven met Banholtenaren en Terhorstenaren. Vanwege zijn betrokkenheid bij de stichting van de kerk in Lutterade-Krawinkel was hij goed op de hoogte van administratieve, wettelijke en ook materieel-organisatorische kanten van het stichten van een kerk. Russel werd in Banholt penvoerder, raadsman en strateeg bij de kerkbouw. De voortrekkers ondervonden al gauw de hevige tegenwerking van alle burgerlijke en kerkelijke autoriteiten. De onenigheden tussen de gelovigen en hun overheden zouden bijna tien jaar duren. Zij ontaardden in een ware kerkstrijd die uitliep

123 Russel, Jos, *Oorsprong en verwantschap in de Nederlandsche taal* (Maastricht 1867); idem, *Bijdrage tot de kennis der naamafleidingen van meerdere Limburgsche plaatsen* (Maastricht 1869); idem, *De vlugt der Limburgsche pers in de laatste jaren* (Maastricht 1872).

124 Brief van bisschop J.A. Paredis aan deken F.A.H. Boermans in Weert 11 juni 1969. Cit. in: Verhage, *Katholieken* (2003): 86.

125 Verhage, *Katholieken* (2003): 72-74, 76, 85.

op het 'schisma van Banholt'.¹²⁶ De toorn van de geestelijkheid, vooral van de bisschop, richtte zich op de voortrekkers, maar in het bijzonder op de penvoerder, raadsman en strateeg. Paredis hield de 'dwarsdrijvers' (zoals hij de kerkbeijveraars noemde) voor dat hun kerk al lang gereed en ingewijd was geweest, als zij zijn raad hadden opgevolgd, in plaats van die van Russel, hun 'slechte raadsman', die 'hoofd-drijver' en 'vrijdenker' (volgens de bisschop).¹²⁷ In april 1876 zochten Banholt en Terhorst morele en daadwerkelijke steun bij hun oudpastoor Vinckenbosch, die in deze jaren een rustig leven leidde bij zijn broer, jeneverstoker in Hasselt. De oudpastoor stelde vast dat de kerkbouwactie geleid werd door zijn voormalige tesorier, die hem in Mheer de voet had dwars gezet. Vinckenbosch veroordeelde de kerkwens streng en bezwoer zijn oud-parochianen zich te distantiëren van de 'werktuigen van satan'.¹²⁸

Jos Russel zette zich volledig in voor de kerk in Banholt, waarbij hij de inwoners stimuleerde alleen legale wegen te bewandelen. Hijzelf was en bleef gekant tegen alle initiatieven die indruisten tegen het kerkelijke gezag. Toen de kerk op eigen kosten en met eigen middelen en mankracht gebouwd was, maar de bisschop van Roermond pertinent bleef weigeren een bedienaar aan te stellen, namen de gelovigen een 'afvallige' priester in dienst, een volgeling van de afgescheiden bisschop Reinkens in Bonn. Jos Russel distantiëerde zich van deze ingreep en trok zich terug uit de kerkaffaire (tot na de ingebruikname van de kerk in maart 1881). Zijn

dochter Julie herinnerde zich veel later dat haar 'aan de kerkelijke Overheid steeds onderworpen vader' de komst van de schismatieke geestelijke afkeurde.¹²⁹ Hij was een traditioneel goed katholiek, die zijn kinderen opvoedde in de beste Rooms-katholieke tradities. Zijn oudste dochter, Maria Theresia Jacoba Aloisia, trad in bij de Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (Onder de Bogen) in Maastricht.¹³⁰

7.2 Aanvaringen met het gerecht

In oktober 1868 verscheen in de *Ami* een smadelijk artikel tegen burgemeester Pijls. Het ging over een oude zaak, die Russel al in *De Limburgsche coterie* had beschreven: de zeepziedersaffaire.¹³¹ Pijls en zijn moeder, de weduwe Antoinetta Pijls-Voncken, hadden illegaal zeep gefabriceerd, waarbij de hand was gelicht met de zeepaccijnzen. Tegen Willem Hubert en zijn moeder was om deze reden dertig keer proces-verbaal opgemaakt. Het bedoelde dagbladartikel was niet door Russel geschreven. Bij zijn dagvaarding noemde Russel de naam van de schrijver. Ook overlegde hij een ondertekend exemplaar van de tekst, met daarbij het verzoek van de auteur het te publiceren in de *Ami*. Tijdens de zitting memoreerde Russel twee soortgelijke gevallen waarbij, toen de namen der auteurs bekend werden gemaakt, deze werden veroordeeld en de drukker-uitgevers werden vrijgesproken. De rechtbank ging hier echter niet in mee, maar wees Russel op de specifieke verantwoordelijkheden van de uitgever en veroordeelde hem tot twee weken hechtenis. De zaak werd tot voor het hoogste

126 Van der Bruggen, 'Kerkstrijd in Banholt' (2021): 6-10.

127 Maastricht, HCL. 30.006 Parochiearchief Mheer (PAM), inv.nr. 68A Correspondentie over nieuwbouw kerk Mheer en problematiek met Banholt inzake bouw kerk aldaar, 1874-1895, brief van Mgr. Paredis aan pastoor Hillen van Mheer, 31 december 1876; Parochiearchief Banholt (PABH), collectie Hounjet, brief van Mgr. Paredis aan burgemeester H.A. Ernon en gemeentebestuurders van Mheer, 4 maart 1876.

128 Maastricht, HCL, PAM. Correspondentie [enz.], brief van Hendrik Bastings aan oudpastoor L.F. Vinckenbosch, 22 april 1876; Banholt, PABH. Collectie Hounjet, brief van oudpastoor L.F. Vinckenbosch aan H. Bastings, 26 april 1876.

129 Banholt, PABH, collectie Bastings, brief van Jos Russel aan Nicolaas Bastings, z.d. waarschijnlijk zomer 1877; Van der Lans-Russel, J., Van der Lans-Russel, J., 'De kerkstrijd te Banholt (Naschrift van de redactie)' in: *De Maasgouw*, 67 (1948): 16.

130 Inkleding van Zuster Aloisia in 1882, professie in 1884.

131 Russel, *Coterie* (1866): 7-15.

gerechtshof uitgevochten. De Hooge Raad der Nederlanden bevestigde op 30 juni 1869 de veroordeling van Jos Russel tot vijftien dagen eenzame opsluiting en 25 gulden boete, plus een genoegdoening van vijftienhonderd gulden te betalen aan de heer Pijs, plus ten slotte betaling van de kosten aan alle geïnvolveerde gerechts-hoven.¹³²

De zaak trok landelijke belangstelling want ging over de rechten en plichten, verantwoordelijkheden en aansprakelijkheden in de toenmalige journalistiek. De Kamer van Strafzaken kwam eraan te pas. Het gerecht oordeelde uiteindelijk dat in deze zaak 'de aansprakelijkheid van den drukker niet ophoudt'. Russel moest vijftien dagen naar het gevang.¹³³

Russel zat zijn gevangenisstraf uit in 's-Hertogenbosch, waar hij zich op 18 september 1869 meldde. Aan het begin van zijn detentie werd hem een voorstel gedaan dat Russel hevig choqueeerde. Als hij het hoofd zou buigen voor een niet met name genoemd kopstuk onder zijn politieke tegenstanders, zo werd hem voorgesteld, zou de Koning genegen zijn hem gratie te verlenen. Toen vervolgens gerechtelijke autoriteiten ongunstige rapporten over Russel uitbrachten, besliste de minister van justitie dat de Koning die gratie niet zou verlenen. Wat Russels verontwaardiging wekte, was dat derden beslisten of de Koning al dan niet gratie zou verlenen, en onder welke voorwaarden, terwijl het recht van gratie verlenen een prerogatief, een onvervreemdbaar recht van de vorst was. Hij weigerde dus aan die vertoning mee te werken.¹³⁴ Jos Russel was een man van principes. Wat in zijn ogen recht en rechtvaardig was, stelde hij boven persoonlijk aanzien en gewin.

Russels gevangenisstraf en de voorbereidin-

gen daarop verhinderden hem deel te nemen aan het elfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Leuven op 6 tot 8 september 1869, waarbij hij een van de sprekers zou zijn. Hij bleef geïnteresseerd in de Taal- en Letterkundige Congressen. Ook voor het twaalfde Congres, in Middelburg in september 1872, had hij zich als spreker aangemeld. Zijn toespraak was getiteld 'De vlugt der Limburgsche pers in de laatste jaren'. Helaas moest Russel 'wegens familiezaken' verstek laten gaan. Op het aangegeven uur van de voordracht ontstond 'een belangwekkende discussie' tussen congresgangers. Zij verschilden onderling hevig van mening over 'de vlugt'. Eén der deelnemers betoogde dat de Limburgsche pers 'een vlugt naar omlaag' aan het maken was.¹³⁵ Het zou niet lang duren voordat Jos Russel dit volmondig moest beamen...

Het gerechtelijke vonnis in 1869 had Russel hevig gechoqueerd. Het druiste in tegen zijn gevoelens van rechtvaardigheid en zijn kennis omtrent de jurisprudentie. Toen hij benaderd werd door Jan Matthias Klaessen met het verzoek een schotschrift tegen de Commissaris van de Koning in Limburg te publiceren, heeft Jos Russel niet lang gearzeld. Klaessen, uit zijn ambt gezet als burgemeester in Vlodrop en Posterholt, wilde een brochure uitgeven over *P.J.A.M. van der Does de Willebois, Commissaris des Konings in Limburg, ontmaskerd in zijne daden en handelingen door een ontslagen burgemeester*. Begin december 1872 liet Russel via de *Ami* weten dat hij een brochure met deze titel op de markt ging brengen.

De gerechtelijke procedures startten in mei 1873 met een huiszoeking en inbeslagname van enkele exemplaren van de brochure. Russel liet

132 *De Noord-Brabanter: staat- en letterkundig dagblad* 24 juni 1869; *Venloosch weekblad* 3 juli 1869.

133 *Nieuwsblad van den boekhandel* 12 september 1869; Van der Bruggen, *Kobus en Poet* (2019b): 19-21.

134 *L'Ami du Limbourg* 7 oktober 1869. Dit nieuwsbericht verscheen op 7 oktober 1869 met hoofdredactioneel commentaar in het *Utrechts provinciaal en stedelijk dagblad*, en het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*.

135 *Handelingen van het XIde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, gehouden te Middelburg den 3, 4 en 5 september 1872* (Middelburg 1873): 295-308; *De Volksvriend* 11 september 1872 berichtte uitgebreid uit het gestenografeerde verslag.

de gerechtsdienaren even hun gang gaan, maar noemde toch vrij snel de schrijver van de tekst. Klaessen bekende de feiten schriftelijk en nam alle verantwoordelijkheid op zich. In de zomer van 1873 werden zowel de schrijver als de drukker-uitgever van de brochure gedagvaard. Klaessen had zijn dagvaarding niet afgewacht en was met de noorderzon vertrokken. Jos Russel voerde zijn eigen verdediging en wees de rechtbank op eerdere uitspraken, waarbij, zodra de schrijver van een smaadschrift bekend was, de drukker-uitgever vrijuit was gegaan. Weer legde de rechter deze verklaringen naast zich neer. Russel werd veroordeeld tot drie maanden cellulaire opsluiting, vijfhonderd gulden boete en de kosten van het geding. Hij volgde de juridische stappen die hij gewend was bij gerechtelijke vervolging en die hem brachten voor steeds hoger hoven. Op 23 februari 1874 verklaarde de Hoge Raad, Kamer van Strafzaken, zijn beroep in cassatie ten aanzien van het vonnis niet-ontvankelijk en verwierp zij het beroep ingesteld tegen het arrest. Het vonnis werd hiermee bevestigd. Russel werd tevens veroordeeld tot de kosten in cassatie gevallen.¹³⁶ Er bleef hem nu niets anders over dan de drie maanden cellulaire opsluiting te ondergaan en de opgelegde geldboete en alle onkosten te betalen. Jos Russel weigerde deze straffen te ondergaan. De Russels besloten te verhuizen naar Smeermaas, gemeente Lanaken (België).

7.3 Jos Russel als 'politieke balling'

Op 28 maart 1874 trok de familie Russel de deur aan de Maastrichtse Boschstraat nummer 1244 voor de laatste keer achter zich dicht. Op 27 maart en 1 april becommentarieerde Jos Russel zijn veroordeling in hoofdartikelen in de *Ami* en verklaarde hij de reden voor zijn vertrek. Indien hij als redacteur-uitgever gedurende drie maanden gescheiden was geweest

van zijn gezin en van zijn zaak en verhinderd om de directie en redactie van *L'Ami du Limbourg* te voeren, dan had dit onvermijdelijk geleid tot opheffing van het blad en sluiting van het bedrijf. Dan hadden de vijanden van de krant – en van alles waar deze voor stond: opkomen voor recht en eerlijkheid en voor de belangen van allen – hun zin gekregen. Maar bovendien wilde Russel naar zijn zeggen niet 'boeten omdat hij sedert jaren, met onverdroten ijver, met opoffering van tijd, fortuin en kunde, zich aan Limburgsch welvaren [had] gewijd.' Jos Russel begreep niet waarom de Nederlandse pers niet massaal tegen dit vonnis in het geweer kwam. 'Het bewijst op nieuw, hoe weinig bij haar het algemeen belang geldt, waarvoor onze uitgever alleen in de bres sprong, terwijl hij, niet opziende tegen de groote kosten, de kwestie tot in laatste resort deed uitspreken'. Russel had daarvoor 'niet de minste bijval in de pers' geogost, 'geen greintje dank'. Jos Russel was zwaar teleurgesteld en voelde zich verraden. Van een 'vlugt der Limburgsche pers in de laatste jaren' was nu geen sprake.

Met zijn verhuizing onttrok Russel zich aan de Nederlandse rechtsvervolging. De officier van justitie in Maastricht gelaste eind april 1874 de opsporing en aanhouding van Jos Russel. Landelijke bladen namen het bericht over uit het *Politieblad*. Jos' vrouw Elisa diende

Afb. 13 Russel ontkende zelf om gratie te hebben gevraagd. Advertentie in het *Venloosch weekblad* 18 juli 1874.

¹³⁶ Russel, Jos, *Een drukpersproces. Inlichtingen en wenken voor drukkers en uitgevers in Nederland* (Maastricht 1874). De landelijke en provinciale bladen volgden de verschillende fasen van het proces van nabij.

Afb. 14 Het huis van het gezin Russel in Smeermaas, Kanaalstraat 18, thans Brugstraat 71. Foto Frieda Schlusmans. Referentie <https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/257256>.

een gratieverzoek in, waardoor het aanhoudingsbevel werd opgeschort. Maar dit strookte niet met Russels eergevoel. Door middel van advertenties rond half juli 1874 zette hij de situatie recht: hij had ZELF niet om gratie gevraagd (afb. 13). Het verzoek om gratie werd afgewezen; de gerechtelijke pogingen Russel in hechtenis te nemen werden hervat.

Het gezin betrok het allereerste woonhuis over de Nederlands-Belgische grens, Kanaalstraat nummer 18 (afb. 14). Het lukte Jos Russel zijn drukkerij in Maastricht operationeel te houden en zijn nieuwsbladen ononderbroken te produceren. Het bedrijf werd draaiende gehouden doordat zijn huisgenoten en het personeel van de uitgeverij pendelden tussen Maastricht en Smeermaas. Zo ontstond ook een koerierdienst tussen Smeermaas en Banholt-Terhorst, waar Russel zijn belangrijke functie bleef vervullen bij de stichting van het kerkje (afb. 15).¹³⁷ Jos Russel zelf was voorzichtig in zijn verplaatsin-

gen, maar niet overdreven. Hij spotte een beetje met het bevel van zijn opsporing en aanhouding: ‘Wat die last van *opsporing* en *aanhouding* beteekent, van iemand, wiens verblijf men perfect kent, zullen wij niet bespreken.’¹³⁸ Buiten Maastricht, bijvoorbeeld in het Heuvelland, kon hij zich tamelijk ongehinderd bewegen – wat hij deed als nieuwsgaarder voor zijn rubriek ‘Zamenspraak tusschen Kobus en Poet’ in *De Nieuwsbode* (afb. 16).¹³⁹ Van burgemeester Ernon en zijn veldwachter (en andere plaatselijke autoriteiten in en rond Banholt-Mheer) had Russel niets te vrezen.

8. Jos Russel als actief en gewaardeerd burger van Smeermaas (1874-1888)

De integratie van Jos Russel – de ‘politieke balling’, zoals de inwoners van dit grensdorp Russel noemden¹⁴⁰ – in Smeermaas verliep voorspoedig. Russel maakte kennis met een gastvrije bevolking, waarover hij met bewonde-

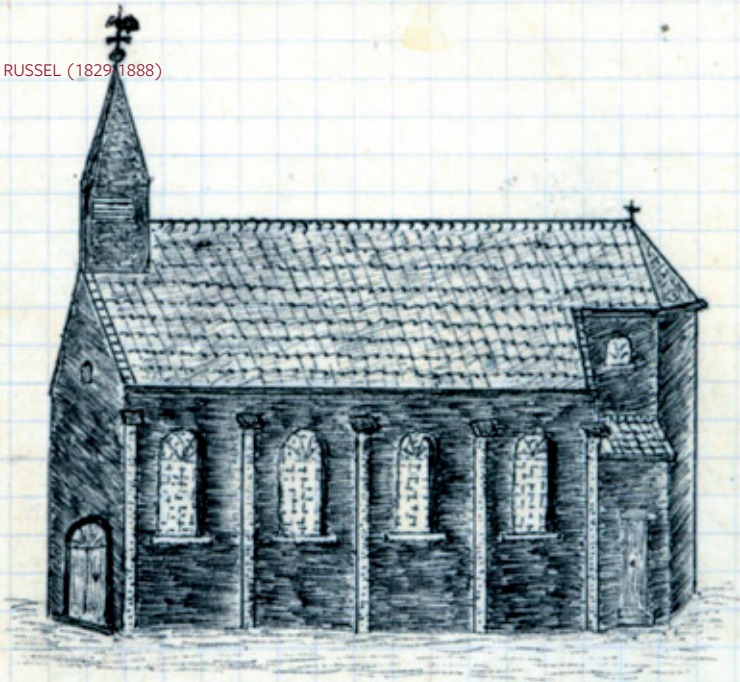
137 Van der Bruggen, ‘Kerkstrijd in Banholt’ (2021): 6-10.

138 *L’Ami du Limbourg* 29 juli 1874.

139 Van der Bruggen, *Kobus en Poet* (2019b).

140 *De Nieuwsbode* 11 april 1874.

JOS RUSSEL (1829-1888)

Kerk te Banholt.

Met bouwen der kerk werd in Mei 1874 begonnen, en in November 1875 was het kerkgebouw voltooid.

▲ **Afb. 15** Het kerkje van Banholt zoals het werd gebouwd in 1874. Pentekening door A.P. (Pierre) Roijen (1892-1970). Archief Roijen, Banholt. Foto Jean Roijen (Senden).

◀ **Afb. 16** Gebruikelijke afbeelding bij de populaire rubriek 'Zamenspraak tusschen Kobus en Poet' in *De Nieuwsbode*. In dialogen tussen de beer Poet en zijn oppasser Kobus becommentarieerde Russel grote en kleine regionale nieuwsfeiten.

ring en erkentelijkheid schreef. ‘De gulheid, de broederlijkheid, de eendragt en de vriendschap die ik daar aantrof, zou ik te vergeefs in en elders om Maastricht, met de lantaarn van Diogenes opsporen.’ Ook beleefde hij een cultuurschok: ‘Onze voormalige broeders, thans goede naburen, de Belgen’ bleken liefhebbers van ‘gebraden patatten’.¹⁴¹

In Smeermaas stelde Jos Russel zijn talenten in dienst van de gemeenschap. Zo trad hij toe tot de commissie die ijverde voor de bouw van een kerk aldaar. Met deze commissie verzorgde hij de eerstesteenlegging op 22 april 1875.¹⁴² Rond deze tijd organiseerde hij ook een tombola, ter financiering van de kerkbouw. Mensen konden nieuwe of gebruikte goederen afstaan, die dan verlost zouden worden. Verzamelpunten van die goederen waren een adres in Smeermaas en Russels bedrijf in Maastricht. Veel inwoners van Maastricht stonden goederen af. Russel was onder de indruk van de ‘rijke geschenken van weldadige gevers uit deze stad, waardoor Maastricht opnieuw het bewijs levert dat godsdienstzin en weldoen, hoofdtrekken zijn van de burgerij, die gaarne hulp verstrekt aan ondernemingen wier nut onbetwistbaar is’.¹⁴³

8.1 Het veertiende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, Maastricht augustus 1875

Na een jarenlange lobby was het in de zomer van 1875 toch eindelijk zover: Maastricht mocht het veertiende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres organiseren. Op het twaalfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Middelburg was gepleit voor Maastricht als

volgende vergaderplaats, maar het werd toen Antwerpen. Daar werd in 1873 stevig gelobbyd voor Maastricht, met name door de Maastrichtse gemeenteburgemeester Guillaume Désiré Franquinet die tot dit doel naar Antwerpen was afgevaardigd.¹⁴⁴ Het werd Leiden. De Leidse Regelingscommissie gaf in mei 1874 de opdracht terug aan het stadsbestuur. Nu kwam Maastricht in het vizier. Hier werd het verzoek tot de organisatie van het veertiende Congres graag aanvaard.

Jos Russel, die in 1865 taal- en letterkundig Noord- en Zuid-Nederland gastvrij voor een Congres in Maastricht had uitgenodigd, werd, nu het zover was, op geen enkele wijze bij die gebeurtenis betrokken. Vanaf de overzijde van de Zuid-Willemsvaart moest hij ervaren hoe zijn kennis en expertise onbenut bleven. Incidenteel becommentarieerde hij de voorbereidingen. In Maastricht waren ‘evenmin voldoende lokalen voor het houden van het letterkundig congres, als gezonde elementen voor eene regelingscommissie te vinden,’ verzekerde hij via de *Ami* op 7 juli 1874.¹⁴⁵ Maar het Maastrichtse stadsbestuur ging voortvarend te werk. Op 26 januari 1875 werd de samenstelling van de Regelingscommissie bekend gemaakt. De Commissie werd officieel ingesteld op 1 april ’75. Erevoorzitters waren E.J.C.M. de Kuijper, commissaris van de koning in Limburg, en burgemeester Pijls. Tot president werd G.D. Franquinet benoemd, tot vicepresidenten A.J.T.H. van den Bergh en W. Everts, tot secretarissen J.G. de Sain en L.J. Suringar.

Russel betwijfelde nog half april 1875 of het Taal- en Letterkundig Congres wel kans van

141 Ibidem.

142 Lanaken, FAR, ‘Smeermaas 1870 op weg naar parochiewording’, in: *Uit alle delen van Groot Lanaken*. Zonder jaartal.

143 *De Nieuwsbode* 13 maart 1875.

144 *Handelingen van het XIIIe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, gehouden te Antwerpen, den 18n, 19n en 20n Augusti 1873* (Antwerpen 1875) 51; *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* 23 augustus 1873; Spronck, Lou, ‘Limburg en de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen. Bijdragen uit de periferie 1849-1912’, in: *PSHAL* 156, (2020) 159-207, verwijzing 174-176.

145 *L'Ami du Limbourg* 7 juli 1874.

slagen had. Waar zou Maastricht zo'n twee- à driehonderd geleerden herbergen? Waar vond men voldoende en geschikte lokalen voor die vele en diverse bijeenkomsten? Waar haalde de stad enige duizenden gulden vandaan 'voor feesten, banketten, vuurwerk, enz.?'¹⁴⁶ Op eigen initiatief drukte hij een informatieve brochure over de congresstad. Russel had in 1870 zijn *Notice sur la ville de Maestricht* gepubliceerd. In 1875 drukte hij een geactualiseerde versie, in een groter, aangenamer lettertype, met toeristische tips voor de bezoekers van buiten de stad en de provincie en praktische informatie zoals de middelen van vervoer en de reistijden van en naar Maastricht. Daarbij had Russel de tijd en de moeite genomen, annonces te werven. Zijn brochure telde zestig bladzijden waarvan tien gevuld met advertenties van 41 Maastrichtse ondernemingen, die dus de aandacht der vreemdelingen op hun nering trachtten te vestigen maar ook de publiciteit van Jos Russel steunden. Russels brochure werd (uiteraard) niet opgenomen in het congres-scenario. Franquinet en Suringar vervaardigden half augustus 1875 de officiële congres-brochure, *Maastricht. Geschiedenis, merkwaardigheden en omstreken*. Het werkje, zeventig bladzijden, werd bij de openingsceremonie gratis aan de deelnemers uitgereikt.¹⁴⁷

De aankomst en de ontvangst van de congresgangers, op het Maastrichtse station op 23 augustus, was hartelijk en feestelijk. De Koninklijke Harmonie speelde Wien Neêrlands Bloed en de Brabançonne. Voorafgegaan door de muziek begaf men zich door de versierde

straten, en 'onder het vuur van duizend mooie oogen',¹⁴⁸ in optocht naar het statige raadhuis op de Markt, waar de vlaggen wapperden. De ontvangsthuis was smaakvol versierd. Burgemeester Pijls sprak een hartelijk welkomstwoord, dat door verschillende gerenommeerde gasten werd beantwoord. Alle woorden van lof, van wensen en verwachtingen werden bezegeld door een dronk, 'waarbij de bokalen met het tintelend nat der onvergetelijke weduwe Cliquot werden aangeboden' [de weduwe Cliquot: een goed merk champagne].¹⁴⁹ Ten slotte werd een Congreslied gezongen op tekst van Michael Smiets, priester-leraar aan het Bisschoppelijk College in Roermond, en op muziek van Hub Braham. Het lied bestaande uit vijf strofen werd gezongen door het Maastrichtse mannenkoor Polyhymnia, dat onder leiding stond van Braham, een muziekdocent die behalve Polyhymnia ook het zangkoor van de Maastrichtse St.-Mathiaskerk onder zijn hoede had.

Na drie dagen van lezingen, discussies, netwerken, culturele evenementen en ontspanning,¹⁵⁰ ging het congres uiteen op donderdag 27 augustus, na een copieus banket met een stortregen aan toespraken.¹⁵¹

8.2 Benefietconcert ten behoeve van de kerk van Smeermaas

Jos Russel en zijn bouwcommissie organiseerden op zaterdag 29 augustus 1875, twee dagen na het einde van het congres, een groot concert ten bate van de kerkbouw. Veel Maastrichtenaren kwamen naar Smeermaas om het initiatief van

146 *L'Ami du Limbourg* 10 april 1875.

147 Franquinet, G.D. met medewerking van L.J. Suringar, *Maastricht. Geschiedenis, merkwaardigheden en omstreken*. (Maastricht 1875); *Handelingen van het XIV Nederlandsch taal- en letterkundig congres, gehouden te Maastricht den 24, 25 en 26 augustus 1875* (Maastricht 1876) 44.

148 *Algemeen Handelsblad* 26 augustus 1875.

149 *Algemeen Handelsblad* 28 augustus 1875; *Handelingen van het XIV Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres* (Maastricht 1876). De belangrijkste bladen, opgenomen in Delpheer, informeerden het publiek geregeld in aanloop naar het congres en dagelijks in de maand augustus.

150 Spronck, 'Limburg en de NTL-sen', (2020) 174-176.

151 *Het Vaderland* 30 augustus 1875.

Afb. 17 Feestcantate door Jos Russel bij gelegenheid van het Veertiende Nederlandsch taal- en letterkundig congres in Maastricht op 24-26 augustus 1875. *De Nieuwsbode* zaterdag 28 augustus 1875.

Russel te steunen. Het Maastrichtse zangkoor Polyhymnia, dat bij het Congres het lied van Smiets had gezongen, nam deel aan het concert in Smeermaas. Ook werd deelgenomen door het Maastrichtse zangkoor Orphée en door veel Maastrichtse amateurs. Uit het verloop van de tombola, uit de advertenties in Russels congresbrochure en nu uit de deelname aan het concert in Smeermaas bleek dat Russel kon blijven rekenen op belangstelling en steun vanuit de Limburgse provinciehoofdstad.

Het concert begon om vier uur en duurde tot ongeveer acht uur 's avonds. Vocale en instrumentale werken wisselden elkaar af. Hoogtepunt in de tweede helft van het concert was de Cantate ter ere van de kerk in aanbouw, die Russel had geschreven in samenwerking met Hub Braham. Na de muziekuitvoering kon men de kerk in schitterende belichting bewonderen en waren ook de oevers van de Maas feestelijk verlicht. Er was een fakkeloptocht; het geheel werd afgesloten met een vuurwerk.¹⁵² Op deze zelfde zaterdag publiceerde Jos Russel in *De Nieuwsbode* de tekst van zijn Feestcantate ter ere van het Taal- en Letterkundig Congres (afb. 17). Was dit alles – de Feestcantate, de dubbele koorbezetting onder leiding van Braham, de vele Maastrichtse aanwezigen, de feestverlichting, de fakkeloptocht, het vuurwerk – misschien een gebaar van Russel naar de Maastrichtse Regelingscommissie: namelijk van een Russel die zich gepasseerd en miskend had gevoeld?

9. Jos Russels creatieve jaren in Smeermaas (1875-1888)

De jaren in Smeermaas waren, journalistiek en letterkundig gezien, jaren van betrekkelijke rust. Op het gebied van de politiek, zowel de Maastrichtse, de Limburgse als de Nederlandse

politiek, had Jos Russel geen invloed meer. Schotschriften werden niet meer geschreven. In deze jaren schreef, althans publiceerde hij vier toneelstukken. Men kan vermoeden dat hij daar een publiek voor vond, al werd (nog?) geen informatie gevonden over opvoering van de stukken, toneelgezelschappen of schouwburgpubliek. De vier werken (zie bijlage) zijn alle vier toneelstukken in een historisch kader. Russel putte daarbij uit zijn rijke geschiedkundige kennis over diverse personages in verschillende tijdperiodes.

9.1 Bokkenrijders

In 1877-1878 verschenen drie publicaties van Russel, in verschillende literaire genres, maar over dezelfde onderwerpen, althans gedeeltelijk. *De rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige, en in het begin der tegenwoordige eeuw* (1877a) is een historische studie van misdadigersbenden. Een hoofdstuk gaat over de Bokkenrijders van rooverhoofdman Schinderhannes. Het toneelstuk *Schinderhannes de rooverhoofdman* (1877b) is een bewerking van dat hoofdstuk voor toneel. Het derde werk is *De Driekoningenkoek* (1878a). Dit gaat over *Limburgsche gebruiken en misbruiken*, zoals de ondertitel op de kaft luidt. Het beschrijft inderdaad folkloristische gebruiken bij kerkelijke feesten, Nieuwjaar en kermissen die konden ontaarden in wreedheden onderling of begaan op dieren. De ondertitel op het titelblad luidt *Geschiedkundige schets in romantisch kleed*. Het boek is gedeeltelijk autobiografisch: het verhaalt gebeurtenissen uit Jos' kinderjaren die hij doorbracht bij zijn grootouders Corten. Russel vertelt over het optreden van zijn grootvader, de drossaard Reinier Corten, tegen de Bokkenrijders, over veroordelingen en bestraffingen van benedeleden en de

152 *De Nieuwsbode* 21 augustus 1875.

wraakneming van familieleden van de misdadigers op familieleden van de drossaard, dus op Jos' eigen familie. In 1877-1878 heeft Jos Russel na jarenlang verzamelen een laatste hand gelegd aan zijn gegevensverzameling over de Bokkenrijders en andere misdadigersbenden.

Een van de verhalen van zijn voorkeur was dat over de Juffrouwen Gadée. Al in zijn eerste publicatie, over Geleen, introduceerde hij de twee ongehuwde, samenwonende gezusters Gadée en jonkheer Willem Gavarelle, hun huisvriend, die roverhoofdman bleek te zijn. In *De Auvermannetjes* betrok Russel dit verhaal in de avontuurlijke tochten van zijn held ridder Thijs Vos. In een donkere nacht op een griezelige plek stuitte deze op twee boeven die, zo zou blijken, hadden deelgenomen aan de inval bij de dames Gadée. Ook bleken zij betrokken geweest bij de beruchte misdaden in Daniëlswaerd en Windraak, waarbij een bejaard echtpaar werd overvallen, gemarteld, bestolen van alles wat hun dierbaar was en in de schoorsteen opgehangen. Het verhaal van de gezusters Ida en Thereeske Gadée vertelde Russel uitgebreid in *De Driekoningenkoek*. Zij hadden hun adellijke huisvriend een flinke som geld geleend. Deze had het bedrag terugbezorgd maar was 's nachts, vermomd, in het gezelschap van een adellijke kompaan, Jan Wijnand Depreez (of De Pré) en met een dievenbende komen inbreken. Zij hadden de juffrouwen geweld aangedaan, het terugbezorgde geld weer in beslag genomen en verder alles gestolen wat zij mee konden nemen. De dametjes hadden echter Gavarelle en Depreez en enkele

bendeleden herkend en hadden dit ook laten blijken. Waarop de huisvriend en zijn maat met de noorderzon vertrokken. In *De rooverbenden* ten slotte wordt de geschiedenis van de dames, hier 'de jufvrouwen Garden' genoemd, in het begin van de uiteenzetting kort gememo-reerd.¹⁵³

Dit verhaal had Russels voorkeur omdat hij daarmee een stukje familiegeschiedenis vertelde. De Juffrouwen Gadée waren schoonzussen van drossaard Corten die met een van hun zussen, Petronella, was getrouwd. Zij waren dus oudtantes van Jos Russel. Het verhaal zal vaak en lang en breed verteld zijn in de families Corten, Lemmens en Russel. De geschiedenis was ook buiten de familie bekend; Willem de Gavarelle werd onderwerp van geschiedkundige studie.¹⁵⁴ Joseph Russel had veel informatie over bendes uit de eerste hand. Welke indruk dat alles op het kinderlijk gemoed kan hebben gemaakt, laat zich raden.

De rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn was opgezet als historische studie. Russel beschreef uitvoerig hoe de genoemde streken rond de wisseling van achttiende naar negentiende eeuw door verschillende bendes geteisterd werden. Van al die groeperingen met hun aftakkingen gaf hij namenlijsten, noemde hij hun leiders, beschreef hij hun misdadige praktijken, rapporteerde hij over de strafprocessen en vermeldde hij de opgelegde straffen. *De rooverbenden* werd aanvankelijk en vervolgens decennialang beschouwd als naslagwerk. Jos Habets verwees ernaar als gezaghebbend.¹⁵⁵ Louis Augustus

153 Russel, *Geleen* (1860): 44, 71, 77, 81; idem, *Auvermannetjes* (1863): 39-41, 55-62; idem, *Driekoningenkoek* (1878): 31-34; idem, *Rooverbenden* (1877): 12-13.

154 Verzijl, Jan, 'Jonker Willem de Gavarelle en zijn familie', in: *De Limburgse leeuw; orgaan tot bevordering van de studie der genealogie en heraldiek in Limburg* 10 (1962) nr. 9: 93-98. Verwijzing naar Russel *De Rooversbenden*: 1.

155 Habets, Jos, 'Een liedeken van de Bokkenrijders uit het jaar 1743', in: *De Maasgouw* 8 (1886) nr. 13: 49-51, cit. p. 49.

Afb. 18 Russel verzorgde een uitgave van *De Bokkenrijders in het Land van Valkenburg* van P. Ecrevisse in december 1878. Advertentie in *De Nieuwsbode* 28 december 1878.

citeerde Habets met instemming.¹⁵⁶ *De rooverbenden* was een van Russels boeken die in de jaren 1970 opnieuw werden uitgegeven.¹⁵⁷ Nog in 1981 werd 'dat werk van Russel zeer benutigd'.¹⁵⁸ Maar door voortschrijdend Bokkenrijdersonderzoek is het boek als historisch betrouwbare bron achterhaald. Tegenwoordig wordt *De rooverbenden* gewaardeerd als de eerste geschiedkundige benadering van het verschijnsel Bokkenrijders. Nadat over de benden decennialang in romantische stijl was verhaald, met aandacht voor angstaanjagende, lugubere maar onwerkelijke details als het pact tussen

Bokkenrijders en de duivel, was Russel de eerste die 'de ware geschiedenissen' (cursief Jos Russel)¹⁵⁹ van de rovers en hun benden vertelde.¹⁶⁰ Russel maakte bij het schrijven van zijn boek ruimschoots gebruik van bestaande literatuur over de Bokkenrijders, zoals van de publicatie van Sleinada en die van B. Becker.¹⁶¹ Zelf zegt hij de 'crimineele protocollen van die tijden' geraadpleegd te hebben,¹⁶² – wat niet onmogelijk is voor de zoon van een vrederechter uit Sittard en Kerkrade en de nazaat van een betrokken drossaard. Ten slotte had hij tevens zijn oor te luisteren gelegd bij 'ouden van jaren'

156 Augustus, Louis, 'Twee bokkenrijders verhalen opgetekend door Jos Habets', in: *Het land van Herle* 3 (1993): 73-76.

157 Herdrukt in de jaren 1970 werden *De heerlijkheid Geleen* [...] (1860, 1974), *De rooverbenden* [...] (1877, 1979), en *Geschied- en oudheidkundige schets der stad Maastricht* (1883-1884, 1974). *De Auvermannetjes* uit 1863 had een tweede druk in 1878.

158 Melchior, J.J., *De Bokkenrijders*, (Maasbree 1981 2de druk): 1.

159 Russel, *Rooverbenden* (1877): 3.

160 Augustus, 'Twee bokkenrijders verhalen'; Van der Kuil, Tamar, *Beschrijvingen van de Bokkenrijdersbenden. Een discoursanalyse van geschriften over de Bokkenrijders uit de 18e, 19e en 20e eeuw* (Utrecht 2014).

161 Sleinada (anagram van Jan Arnold Daniels, pastoor van Scheijdt), *Oorsprong, oorzaeke, bewys en ontdekkinge van een godlooze bezwoorne bende, nagtdieven en knevelaers, binnen de lande van overmaeze en aenpaelende landstreeken ontdekt, met nauwkeurig getal der geexecuteerde en vlugtelingen* (1779); B. Becker (eigenlijk Johannes Nicolaus Becker), *Actenmäßige Geschichte der Räuberbanden an den beyden Ufern des Rheins. Zweyter Theil: Enthaltend die Geschichte der Brabäntischen, Holländischen, Mersener, Crevelder, Reußler, Neuwieder und Westphälischen Räubetbande; aus Criminal-Protokollen und geheime Notizen* (1804).

162 Russel, *Rooverbenden*, (1877): 8.

en enkele mondeling overgeleverde verhalen opgenomen.¹⁶³ Als hij een overlevering niet kon bevestigen (uit een geschreven bron), voegde Russel die opmerking toe aan het verhaal.

Russels drie publicaties geheel of gedeeltelijk gewijd aan de Bokkenrijders verschenen in 1877-1878. In 1878 verzorgde hij tevens een heruitgave van *De Bokkenrijders van Valkenburg*, het boek van Pieter Ecrevisse dat Russel in Rotterdam 1865 had aangemerkt als teken van het herlevend Nederlands in Limburg (afb. 18).

9.2 Misdaad en straf

Als journalist en hoofdredacteur, als beoefenaar van taal- en letterkunde blijkt Jos Russel breed geïnteresseerd. Een van de onderwerpen waarnaar zijn bijzondere belangstelling lijkt uit te gaan, was het thema misdaad en straf. Russel wijdde enkele publicaties aan rechtszaken, behalve aan die waarbij hij zelf betrokken was (*Een drukpersproces*, 1874) ook aan de zaak Pierre Janssen, Jeanne Rutten en Catharina Koolen (*Compte-rendu des séances de la Cour Provinciale du Duché de Limbourg* enz., 1865f) en *De zaak Hubert Alofs: moord en diefstal gepleegd in Smeermaas, den 20/21 maart 1881* (1881) (zie bijlage). Ook in zijn bladen ruimde hij veel plaats in voor de rechtbankverslagen. Recht, rechtvaardigheid, gerechtigheid had Jos Russel zelf hoog in het vaandel – zoals hij dat verwoordde bij crisismomenten: zijn veroordelingen, zijn internering in 1869 en zijn emigratie naar België in 1874.

Maar Russels belangstelling voor misdaad en bestraffing ging verder dan alleen de toepassing van het wetboek van strafrecht. Zo plaatste hij in de *Ami* van 29 januari 1870 bij gelegenheid van de executie van een misdadiger een artikel over een doodstraf zo'n twintig jaar eerder voltrokken door middel van de guillotine.

De veroordeelde, een grote, sterke man die onvoldoende geketend of geboeid was, zag kans de beul onder het mes te duwen en de hendel over te halen. De bijl hakte een stuk van het achterhoofd af, van de kruin tot de zesde halswervel. De gerechtsdienaar stierf niet, hij werd krankzinnig. Toen daarna de misdadiger onder de valbijl werd gehouden, verzette hij zich zodanig dat het mes hem slechts ernstig verwondde. Met man en macht werd de veroordeelde nu in de juiste positie gehouden, zodat uiteindelijk het hoofd van de romp kon worden gescheiden.¹⁶⁴

Jos Russel had belangstelling voor de spectaculaire, zelfs de lugubere kanten van lijfstraffen en executies, waarvan hij de aspecten gedetailleerd beschreef. Ook in zijn fictieverhaal *De Auvermannetjes* had hij de zware straffen die ridder Vos ten deel vielen gedetailleerd beschreven en er de krantenlezers in dagelijkse afleveringen mee geconfronteerd. In *De rooverbenden* beschreef Russel gedetailleerd de lijfstraffen en terechtstellingen van de misdadigers, echter nadat hij tot in gruwelijke details ook hun misdaden had beschreven. Bijvoorbeeld: 'Zoo zag men dat jonge vrouwen naakt werden uitgekleeft, dat men aan anderen de vingers afsneed om de ringen te bemeeisteren, dat jonge meisjes met gloeiende ijzers gebrand werden, en dat aan kleine, weenende kinderen de ooren werden afgesneden, terwijl oude mensen in den schoorsteen werden opgehangen, en man en vrouw aaneengebonden, gezamenlijk met slagen verscheurd werden.' Na een zekere molenaar neergeslagen, getrapt en aan de haren door de verschillende vertrekken van zijn molen gesleurd te hebben, sleepten zij hem 'weerom naar beneden, waar zij hem uitkleedden en gedurende een kwartier

¹⁶³ Ibidem 47.

¹⁶⁴ *L'Ami du Limbourg* 29 januari 1870. Het artikel is ondertekend met de initialen V.L. Dit betekende niet dat Jos Russel niet de auteur zou zijn. In ieder geval plaatste hij, als hoofdredacteur, deze gruwelijke feiten van twintig jaar eerder (die niets met de actualiteit te maken hadden) als hoofdartikel in zijn krant.

uurs met kaarsen den linkerarm brandden, zoodanig dat hij in onmacht viel, om hem geld te doen verschaffen. In dezen toestand sprong een roover den op den grond liggende moleenaar met voeten op de borst, een ander wierp hem jenever in het aangezicht om hem tot bewustzijn te brengen. [...] Daarna sleepten zij hem andermaal in de kamer, brandden den armen man opnieuw met kaarsen onder den arm, wierpen hem een koord om den hals, en trokken hem aan een nagel in de hoogte. De nagel brak echter, en de ongelukkige viel neder [...]' ¹⁶⁵ Zo gaat het maar door met de meest barbaarse wreedheden, bladzijde na bladzijde. De bijzondere belangstelling voor de wrede details en de gedetailleerde beschrijvingen daarvan verwijzen misschien naar hardvochtige, morbide trekken in het karakter van Jos Russel.

9.3 Het antisemitisme van Jos Russel

De wreedheden waarvan in *De rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn* zo overvloedig sprake is, worden door de schrijver op drie manieren met joden in verband gebracht. Volgens Russels bronnen waren de joden de wreedste van alle misdadigers. Zij zouden het leiderschap bekleden van de meeste rooversbenden van de Zuiderzee tot aan de Donau. Zij zouden betrokken zijn bij negenhonderdvijftig van de duizend diefstallen in deze landstreken. ¹⁶⁶ Maar ook worden de joden beschreven als de 'aanbrengers', 'die als marskramers in de huizen slopen, alles nakeken, en dan den roof aanbragten, waarvoor zij een aanzienlijk aandeel in de buit, zooveel namelijk als de aanvoerder, genoten. Zij waren zeer dikwijls schuld dat de bestolenen mishandeld werden, daar zij grooten ophef maakten van de rijk-

dommen der slachtoffers die zij aanwezen.' ¹⁶⁷

Maar ook werden de joden beschreven als de voornaamste slachtoffers van de rooverbendes. De plunderingen en pijnigingen die zij moesten ondergaan, waren zo mogelijk nog gruwzamer dan die van de medeburgers. In bepaalde streken was het zo erg 'dat de joden afgevaardigden bij Schinderhannes zonden, om met hem te onderhandelen.' ¹⁶⁸ Joden werden dan 'schatplichtig' gemaakt: gedwongen om op vastgestelde data bepaalde bedragen of goederen af te staan. Zij werden geïntimideerd, afgeperst, gechanteerd en geridiculiseerd. Vooral in het hoofdstuk over Schinderhannes vertelt Russel daar anekdoten over. Deze maken een belangrijk deel uit van het 'blijspel in vier bedrijven met zang' over Schinderhannes, dat hij ook in 1877 in druk liet verschijnen. Alle personages en scènes en aktes in het stuk zijn rechtstreeks ontleend aan het geschiedkundig werk *De rooverbenden*.

In *De rooverbenden* en *Schinderhannes* komen dus antisemitische uitlatingen en taferelen voor. Hoe antisemitisch was Jos Russel? In het dagelijkse leven zocht Russel niet de controversen met zijn joodse medeburgers. In zijn *Kroniek [...] der stad [...] Sittard* beschreef hij in enkele alinea's de situatie van de Israëlieten in Sittard, alsook die van de protestanten. Hij hechtte eraan te vermelden 'dat de Sittardsche Israëlieten en protestanten zich steeds als rustige en vreedzame inwoners hebben gekenmerkt, en dat tusschen hen en de katholieke bewoners geene de minste oneenigheid of uitsluitingsgeest heerscht, maar altijd broederlijkheid en eendragt in den volsten zin bestaat en voortduurt.' ¹⁶⁹

In Russels Maastrichtse jaren had hij aanvragen met een man van joodse origine, Samuel

¹⁶⁵ Russel, *Rooverbenden* (1877): 67, 158-160.

¹⁶⁶ Ibidem: 69.

¹⁶⁷ Ibidem: 193.

¹⁶⁸ Ibidem: 152.

¹⁶⁹ Russel, *Sittard* (1862): 134.

Marckx, niet vanwege diens jood-zijn maar als een lid van de 'klik' rond Pijls die hem in augustus 1866 had weggestemd als secretaris van het Oudheidkundig Genootschap. De zure woordenwisselingen, via de voorzitter, tussen Russel en Marckx in ledenvergaderingen gingen over procedurele punten en interpretaties van de statuten.¹⁷⁰ In zijn verslaglegging in *L'Ami du Limbourg* voerde Russel zijn tegenstander op als Mozes Marckx, kennelijk om 'het gewiekste karakter van Marckx (te) onderstrepen'.¹⁷¹ In november 1866 meldde de *Ami* dat de politieke kandidaten die de stem kregen van de *Courrier*, gesteund werden door iemand wiens naam hij niet vermeldde maar die hij omschreef als 'un marranne [een gedoopte jood] die door zijn eigen familie was verstoten, veracht door wie met hem te maken kreeg en geminacht door wie zich van hem bedienden om hun doelen te bereiken.' Marckx herkende zich in die beschrijving en diende een klacht in tegen Russel.¹⁷²

De hoofdredacteur-drukker-uitgever van *L'Ami du Limbourg* wist zich in het politiek-ideologisch debat doorgaans gesteund door zijn collega van *Het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*. In hun kolommen wuifden Jos Russel en de jood Izaak Jacob Lion elkaar vriendschappelijke complimenten toe.

Toen Russel in 1873 *De Nieuwsbode* overnam van Demarteau, schrapte hij daaruit de rubriek 'Lijp en Saartje', waarin een joods echtpaar de nieuwsfeiten becommentarieerde op een manier die de toenmalige lezer blijkbaar interpreteerde als eigen aan joden.¹⁷³ Jos Russel was niet in principe tegen Joden gekant.

Het antisemitisme waarvan Russel blijk gaf in *De rooverbenden* en *Schinderhannes*, bediende zich van stereotypen, vooral van twee basale,

eeuwenoude typen: de geldbeluste jood en de wrede jood. Het waren stereotypen die in de westerse cultuur waren ontstaan en door de eeuwen heen door brede bevolkingslagen werden gedragen. Deze negatieve stereotypen hadden hun positieve tegenhangers zoals de wijze en eerbiedwaardige, de intelligente, de verdraagzame en filantropische jood. In hun 'slechte' alsook in hun 'goede' gedaante verschenen de joden in de West-Europese literatuur, globaal genomen vanaf de middeleeuwen. Bekende representanten van de 'slechte' jood waren Barabbas uit *Jew of Malta* van Marlow en Shylock uit *The merchant of Venice* van Shakespeare. Lessing stelde daar *Nathan der Weise* als de 'goede' jood tegenover.¹⁷⁴

Nederlandse letterkundigen in de negentiende eeuw huldigden allen bepaalde opvattingen over de joden, variërend van welwillendheid tot notoir antisemitisme. In de christelijke kringen herkenden Bilderdijk en zijn geniale leerling, de tot het Christendom bekeerde jood Isaac da Costa, in de joden hun 'broeders in de Messiasverwachting'. Maar eveneens in christelijke kringen schreef een groep dichtende predikanten, onder wie Johannes van der Palm, Nicolaas Beets, Johannes Hasebroek, Jan Jacob Lodewijk ten Kate en Johannes van Vloten, over de val en de verworpenheid van het joodse volk, terwijl zij zichzelf beschouwden als 'de nieuwe uitverkorenen'. In katholieke kringen was de houding minstens even afwijzend, met name tegenover de geëmancipeerde en geassimileerde joden die, volgens katholieke auteurs, het christelijke Europa ondermijnden. De verhalen over hostieschennis, kindermoorden en bronnenvergiftiging deden hier nog de ronde. Joseph Alberdingk Thijm geloofde erin als his-

170 Venner, 'Oudheidkundig Genootschap' (2003): 184-185, 187.

171 Ibidem: 200.

172 *L'Ami du Limbourg* 17 november en 8 december 1866.

173 Van der Bruggen, *Kobus en Poet* (2019b): 17-18, 24-25.

174 Weijtens, Martinus Johannes Petrus Maria, *Nathan en Shylock in de Lage Landen; de Jood in het werk van de Nederlandse letterkundigen in de negentiende eeuw* (Groningen 1971).

torische feiten. Ook vrijdenkers als Jan ten Brink worstelden met het Jodenvraagstuk en konden zich niet of nauwelijks ontworstelen aan het negatief-stereotype beeld van de jood. Geleerde en integere sprekers op het Taal- en Letterkundig Congres in Maastricht, als Beets, Hasebroek, Ten Kate, Van Vloten, Alberdingk Thijm en Ten Brink waren antisemiet of hingen antisemitische theorieën aan. Hun meningen over de joden en het 'Jodenvraagstuk' waren vermoedelijk veel uiteenlopende dan die omtrent kwesties van taal- en letterkunde.

9.4 De drukkerij-uitgeverij annex winkel van Jos Russel in Maastricht na 1874

Na Russels emigratie naar Smeermaas verhuisde zijn bedrijf in Maastricht eerst naar de Grote Staat nr. 1829, vervolgens naar de Spilstraat nr. 1166. Russel hield de *Ami du Limbourg* operationeel, zijn recent overgenomen *Nieuwsbode* zette hij goed op de rails en bracht hij tot een relatieve bloei die enkele jaren aanhield.¹⁷⁵ De bladen in het politiek zwaar gepolariseerde Maastricht van de jaren 1860-begin jaren 1870 waren aan veranderingen onderhevig. Tot 1870 kon de *Ami* zich verheugen in een toenemend aantal advertenties en abonnees; per januari 1870 werd het in een groter formaat uitgegeven. Vanaf begin 1873 verscheen het dagblad gedeeltelijk, vanaf 28 september 1873 geheel in het Nederlands. De *Courrier de la Meuse* was vanaf 1872 veranderd van eigenaar en in handen gekomen van Henri Bogaerts, die ook de *Katholieke Illustratie* en het *Dompertje van den ouden Valentijn* uitgaf, zodat het voormalige Thorbeckiaanse blad nu een zuiver klerikaal geluid liet horen. Daarmee was 'dit machtige wapen uit Pijls'

handen geslagen'.¹⁷⁶ Het *Venloosch weekblad* constateerde begin 1872 de fundamentele koerswijziging van de *Courrier*, zodanig dat daarmee het bestaan van *L'Ami* nu geheel overbodig was geworden.¹⁷⁷ *L'Ami du Limbourg* verdween half juli 1881 uit het bladenlandschap. Russels *De Nieuwsbode. Weekblad voor Limburg* vegeteerde voort van juli 1881 tot maart 1889 met als tweede ondertitel *Tevens vervangende L'Ami du Limbourg*.

Nog in de Boschstraat was hij naast zijn eigen pennenvruchten ook werken van andere auteurs gaan verkopen. Op zijn nieuwe Maastrichtse werkadressen drukte en verkocht hij onder meer ook werk van Richard Quaedvlieg, de jonge letterkundige die hij in deze periode onder zijn hoede had. In de loop der jaren namen godsdienstig getinte uitgaven toe. Zo publiceerde hij de *Catechismus of Christelijke leerling voor de Catholieke jeugd*, en *Krachtige gebeden om deugdzaam te leven en zalig te sterven*, voorts *De Christelijke Moeder* alsook *De Christelijke Huisvader* en andere. *Scherpenheuvel en het heiligdom van O.L.V. aldaar, verrijkt met gebeden en geestelijke oefeningen ten dienste der bezoekers aan het genade-beeld*, uit 1885 was een boekje uit eigen koker.

Naast schrijfbehoeften, zoals diverse kwaliteiten papier, schriften, enveloppen en zegellak, verkocht hij ook een 'toover-inktoker, waaruit men gedurende 100 jaar schrijven kan, mits bijvoeging van een weinig water'. Ook verkocht hij geschenken voor communicanderen: kerkboeken, rozenkransen, 'gekleede en gekleurde beeldjes'. In zijn advertenties berichtte hij de H.H. Geestelijken dat de wierook die hij als alleen-gerechtigde namens de Franse fabrikant in Nederland mocht verkopen, niet alleen van prima kwaliteit was, maar ook dat hij tien

¹⁷⁵ Van der Bruggen, *Kobus en Poet* (2019b): 17-18, 24-25.

¹⁷⁶ Maenen, *Regout* (1959): 109.

¹⁷⁷ *Venloosch weekblad* 11 januari 1873.

procent van de opbrengst afstond aan het bisdom ten gunste van de Sint-Pieterspenning.¹⁷⁸

9.5 Jos Russels laatste activiteiten

In 1878 verzorgde Jos Russel een heruitgave van *De Bokkenrijders in het land van Valkenburg* van Ecrevisse.¹⁷⁹ In 1883-1884 publiceerde Russel zijn tweedelige werk *Geschied- en Oudheidkundige schetsen der stad Maastricht*. Het was het laatste omvangrijke boek dat hij zou voltooien.¹⁸⁰ Het deed Russel goed dat hij bij het klimmen der jaren erkenning kreeg. In juni 1884 kreeg hij de titel der 'Avvocati di San Pietro' (Advocaten van Sint Pieter).¹⁸¹ Dit was een genootschap van juristen, canoniek erkend bij breve van Paus Leo XIII gedateerd 5 juli 1878, met als belangrijkste doelstelling de verdediging van de Heilige Stoel en zijn rechten en voorrechten in zowel geestelijke als wereldlijke zaken. Zij legden zich toe op rechtskundige bijstand bij de verdediging van die rechten en privileges voor burgerlijke rechtbanken. Meer in het algemeen verzetten zij zich tegen laster van vijanden van de Kerk en tegen leugens en verdraaiingen van de geschiedenis, de rechtspraak en de geloofswaarheden van de Kerk. De gewone leden waren juristen, maar het genootschap accepteerde als leden of ereleden ook priesters en leken die zich bijzonder onderscheidden in het nastreven van de doelstellingen van het genootschap. De Avvocati di San Pietro moeten in Jos

Russel een toegewijd medestander van hun streven herkend hebben.

Kort daarop verscheen een nieuw blad, de *Katholieke Kronijk*, 'onder toezicht en met medewerking van meerdere heeren geestelijken'. Het zou alles publiceren wat voor katholieken van belang was: pauselijke en bisschoppelijke brieven, kerkelijke benoemingen, toelichtingen omtrent geloof en zeden, enzovoort. Het blad, dat zesmaal per maand verscheen, stond onder hoofdredacteurschap van Jos Russel. Het verscheen van 1 oktober 1884 tot 25 september 1885.¹⁸²

Toen bij werkzaamheden aan de Zuid-Willemsvaart in mei 1888 een mammoetslagtand van drie meter lang werd opgegraven, werd 'de heer Russel, letterkundige te Lanaken', door de Belgische regering verzocht maatregelen te nemen ter conservering van deze kostbare vondst en tot vervoer ervan naar het Koninklijk Museum in Brussel.¹⁸³

Op 9 november 1888 overleed Jos Russel tamelijk plotseling na een kortdurende ziekte. Hij werd begraven op 12 november, op het kerkhof in Lanaken. Niemand sprak bij het graf. Grote kranten gaven er geen kennis van; het *Venloosch weekblad* signaleerde het overlijden een week na dato. Jos Habets schreef een slordig 'Doodsbericht'.¹⁸⁴ Russels doodsprentje memoreerde hem als 'Advokaat van den H. Petrus' en 'Ridder van de Orde van Nichan'

178 *L'Ami du Limbourg* 15 maart 1875; *De Nieuwsbode* 24 februari 1877; *De Nieuwsbode* 8 september 1877; *De Nieuwsbode* 9 februari 1878. De Sint-Pieterpenning was een wereldwijde geldinzamelingsactie tot financiële en morele steun van de paus.

179 *De Nieuwsbode* 28 december 1878.

180 *Geschied- en Oudheidkundige schetsen der stad Maastricht* was een van de boeken van Jos Russel die in de jaren 1970 opnieuw zouden worden uitgegeven.

181 *Tilburgsche Courant* 19 juni 1884; *Maas en Roerbode* 21 juni 1884; Russel en Bongaers, 'Vier onderscheidingen' (2017).

182 Flament, 'Maastrichter kranten' (1887); *Venloosch weekblad* 27 september 1884; *De Tijd* 1 december 1884; Russel en Bongaers, 'Vier onderscheidingen' (2017).

183 *Le Courrier de la Meuse* 24 mei 1888, de *Haagsche courant* 26 mei 1888, de *Maas en Roerbode* 16 juni 1888 en het *Venloosch weekblad* 16 juni 1888.

184 *Venloosch weekblad* 17 november 1888. Jos Habets 'Doodsbericht' (1888).

Afb. 19 Doodsprentje voor- en achterzijde bij het overlijden van Jos Russel, 9 november 1888. Lanaken FAR.

(afb. 19). Wonderwel had op zijn grafsteen kunnen staan wat Jos Russel zelf in 1863 al op de zerk van zijn ridder Thijs Vos had geschreven: ‘Hier ligt begraven ridder Thijs Vos, die zijne roekeloosheid duur moest boeten, doch op ’t einde zijns leven alhier rust vond. Deugden en dapperheid bezielden zijn goed hart.’

Conclusie

Toen Jos Russel in september 1865 bij het achtste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Rotterdam zijn lezing hield over ‘de herleving der letterkunde in het Hertogdom Limburg’, presenteerde hij zich als de ‘jonge Limburger’ die zich ‘vermetel en onbezonnen’ voelde in aanwezigheid van ‘de geleerde vergadering’. Voor menig toehoorder was Russel een bekende maar controversiële Maastrichtenaar. De tegenwoordige lezer beschikte niet meer over voldoende informatie om zich een beeld te

vormen van Jos Russel. De spaarzame gegevens betroffen onsamenhangende aspecten van diens leven en werken en bleken niet zelden foutief. De belangrijkste onderzoeksvraag luidde daarom: Wie was deze Limburgse letterkundige en politiek en maatschappelijk betrokken krantenman?

Jeugdervaringen blijken belangrijk in het leven van menigeen, zo ook van Jos Russel. De kleine Jos bracht zijn kinderjaren niet door met zijn ouders en het gezin in Sittard, maar met de grootouders van moederskant in Geleen. Grootmoeder Maria Theresia Corten was een dochter van Reinier Corten, de vroegere drossaard van Geleen. Het waren gelukkige kinderjaren. Jos Russel schreef zijn eerste boek over Geleen. Hij droeg het op aan een nazaat van zijn overgrootvaders vroegere werkgever, de Prince de Ligne. Een van Jos’ lievelingsboeken had Geleen als herkenbare achtergrond: *Het*

Meilief van Geleen. Russels eigen fictieverhaal *De Auvermannetjes* speelde zich eveneens af in Geleen. Drossaard Corten had de Bokkenrijders bestreden. Joseph heeft, zo werd hierboven beredeneerd, die verhalen vaak horen vertellen. Hij herhaalde ze of verwees ernaar in verschillende van zijn eigen werken. Jos Russels andere lievelingsboek was een Bokkenrijders-geschiedenis, *De Bokkenrijders in het land van Valkenburg*. Enkele van zijn werken hadden geheel of gedeeltelijk de Bokkenrijders tot onderwerp. *Het Meilief* en *De Bokkenrijders* van Pieter Ecrevisse moeten hebben bijgedragen aan Russels vorming tot letterkundige.

Als letterkundige bewoog Jos Russel zich op een breed terrein van letterkundige genres: de archeologie en de geschiedenis, de topografie en de toponymie, volkskunde, de essayistiek en de journalistiek. Daarnaast schreef Russel fictie en schreef hij voor het toneel. Hij was breed georiënteerd; als mens was Russel veelkleurig.

Jos Russel was bewonderaar van de schrijver Pieter Ecrevisse. In Rotterdam had hij *De Bokkenrijders* en *Het Meilief* genoemd als tekenen van de herleving van het Nederlands in Limburg: 'limburgsche taferelen [...] door een limburgers geschreven'. Russel moet Ecrevisse's literaire uitgangspunten onderschreven hebben. Volgens deze laatste moest een schrijver putten uit de roemruchte geschiedenis van het eigen gewest of de eigen stad. Door die lectuur moesten bij de lezer gevoelens van trots op en liefde voor de eigen streek toenemen. Die gevoelens zouden bijdragen aan de nationale cohesie. Tegelijkertijd moesten de voorvaderlijke deugden, waarden en normen gepromoot worden. Literatuur met deze beide kenmerken zou een tegenkracht bieden tegen de zedeloze, de nationale gevoelens ondermijnende literatuur van 'republikeinse franschen en Belgische fransquillons'. In veel werken van Ecrevisse worden bepaalde herkenbare streken of plekken met liefde en toewijding beschreven, terwijl deugdzaamheid beloofd en moreel verwerpelijk gedrag gestraft wordt. Deze beide

kenmerken zijn herkenbaar in Russels fictieverhaal *De Auvermannetjes*, en meer nog in *Le Parricide de Meerssen* van Russels leerling-werknemer Richard Quaedvlieg. De bewondering van Russel voor Ecrevisse, met name voor *De Bokkenrijders in het land van Valkenburg*, blijkt ten slotte uit Russels heruitgave van dit boek in 1878.

In sommige van zijn werken lijkt Russel nieuwe wegen in te slaan. De geschiedkundige studie *De roovertenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige, en in het begin der tegenwoordige eeuw* is verouderd als bron bij Bokkenrijdersonderzoek. Maar het heeft een zekere reputatie behouden, namelijk als eerste boek dat het fenomeen Bokkenrijders geschiedkundig benaderde. Ongeveer hetzelfde geldt voor zijn stedenbeschrijvingen in historisch perspectief. Russel was de eerste die afstapte van de literaire, interessante of spannende vertelling, maar die geschiedenis wilde schrijven en daarbij putte uit primaire bronnen. Zijn nieuwe benadering in de topografie (vanuit historisch perspectief) werd hierboven gemeld naar aanleiding van Russels eerste werk in dit genre, *De heerlijkheid Geleen, hare voormalige heeren, geregt, gebruiken, enz.* Maar de vernieuwing zette zich voort met zijn volgende steden- of plaatsbeschrijvingen. Zowel bij *De roovertenden* als bij *Geleen* bleek Jos Russel nieuwe wegen in te slaan.

Hoewel Russel niet een groot vernieuwer was, niet op letterkundig noch op politiek en maatschappelijk gebied, was het verkennen van nieuwe wegen hem niet vreemd. Zijn nieuwe procedé voor het fabriceren van kalk (in Mheer 1856-1857) werd baanbrekend genoemd. Zijn project tot steenkolenwinning kende een gunstige start. Zijn initiatief tot de oprichting van het Oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg heeft geresulteerd in het huidige Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Het *Jaarboek* van dit Genootschap gaat terug tot in de jaren 1863, toen onder anderen Russel vastlegde dat jaarlijks een boekwerk

van vierhonderd bladzijden uitgegeven zou worden, en tot 1865, toen Russel het (hernieuwde) bestuur uitdaagde zich aan die afspraken te houden. Misschien kan of moet zelfs Russels pleidooi voor de 'herleving van de Nederlandse taal in Limburg' in Rotterdam 1865 gezien worden als een initiatief tot veranderen en verbeteren. In dat geval moet het Russels persoonlijke project zijn geweest. Zijn handreiking aan de verzamelde geleerden in Rotterdam en de invitatie tot een congres in Maastricht waren dan van Russel persoonlijk uitgegaan, niet namens een Maastrichtse of Limburgse achterban. De jonge Jos Russel had in 1865 nogal pretenties gehad...!

Bovenal was Jos Russel krantenman. In de Maastrichtse politiek van de jaren 1860-1875, waarin de klerikalen en de liberalen lijnrecht tegenover elkaar stonden en elkaar zozegd te vuur en te zwaard bestreden, was ook de journalistiek zwaar gepolariseerd. De politieke en journalistieke tegenstellingen waren overigens evenzeer zichtbaar op provinciaal en landelijk niveau. In de Maastrichtse journalistiek bemande Jos Russel de klerikaal-ultramontaanse stellingen, gesteund door de grootindustriële Petrus Regout en jurist en politicus Edmond van Widdershoven. Russels nieuwsblad *L'Ami des intérêts Limbourgeois*, vervolgens *L'Ami du Limbourg* geheten, en het weekblad *De Nieuwsbode* vormden geduchte concurrenten voor het dagblad *Le Courrier de la Meuse* en het weekblad *De Limburger* die door Charles Hollman werden uitgegeven en feitelijk de spreekbuis waren van de Thorbeckiaans-liberale burgemeester Willem Hubert Pijls en zijn aanhang op het stadhuis. De bladen van Hollman waren ouder dan die van Russel, eerstgenoemde had een langere staat van dienst als hoofdredacteur-drukker-uitgever. De *Courrier* en de *Limburger* genoten daarenboven de protectie van 'het stadhuis'. Maar journalistiek werden *L'Ami* en de *Courrier* als gelijk en evenwaardig aan elkaar beschouwd. Ook door de provinciale en

de landelijke bladen werden de *Ami* en de *Courrier* gezien als de representanten van en de woordvoerders voor de twee politiek-ideologische kampen in de Limburgse provinciehoofdstad. Het is Russels verdienste als krantenman, dat hij in Maastricht in korte tijd een klerikaal-ultramontaanse pers heeft kunnen oprichten als volwaardige tegenhanger van de oudere, meer ervaren en gereputeerde liberaal-ultramontaanse pers van de liberale stedelijke elite.

Als politiek en maatschappelijk geëngageerd journalist toonde Russel zich een gedreven activist en bedreven pamfletist. Bestuurders van een andere politieke signatuur dan de zijne bestookte hij met kritiek. Kritiek, verwijten en verkapte of zelfs openlijke beschuldigingen richtte hij aan het adres van de burgemeester van Maastricht en zijn bestuurderskolk (*De Limburgsche coterie*, 1866), provinciale bestuurders en Kamerleden (*Hoe men de kiezers wil verschalken*, 1866), de commissaris van de koning in Limburg (*Zoo lang gaat de kruik te water tot ze eindelijk berst*, 1867) en minister Thorbecke (*De opening van den Limburgsche Staats-spoorweg*, 1865; *Het bezoek van den heer Thorbecke aan het Hertogdom Limburg*, 1865). Zijn militante proza is nog steeds aangenaam om te lezen. Aan de scherpe pen van Jos Russel is menige vileine alinea te danken. Maar in die tijd waarin assertieve burgers elkaar voor een insinuatie of een scheldwoord voor de rechter daagden, hebben Russels politieke pamfletten nooit rechtstreeks tot rechtszaken geleid. Wel oogste Russel menige gerechtelijke aanklacht en vervolging vanwege hoon, smaad of laster in zijn bladen tegen de liberalen. Maar met die hatelijkheden betaalde hij Hollman slechts met gelijke munt. Ook wat de scheldkanonnades in hun bladen aan elkaars adres betrof, waren de *Ami* en de *Courrier* aan elkaar gewaagd.

In het journalistieke mijnenveld van zijn tijd heeft Jos Russel zich niet altijd met de nodige voorzichtigheid bewogen. Met de 'stoutmoedigheid' waarvoor hij zich in Rotterdam had geëxcuseerd, kwam hij tot beslissingen en

maatregelen die zijn politieke tegenstanders benutten tot Russels maatschappelijke nadeel.

Met zijn dag- en weekbladen, zijn schotschriften en pamfletten streefde Jos Russel naar 'recht en eerlijkheid en de belangen van iedereen'. Zo karakteriseerde Russel zelf zijn streven. De krant die hij uitgaf in het najaar van 1872 heette *Maastricht, Limburg en Nederland*, en droeg als ondertitel *Weekblad gewijd aan de belangen van iedereen*. De titel van het blad impliceerde dat hij met 'iedereen' niemand uitzonderde in Maastricht, Limburg en Nederland. In de afleveringen van de *Ami* en de *Nieuwsbode* van direct na zijn emigratie naar België benadrukte Russel zijn dienstbaarheid aan 'recht, eerlijkheid en de belangen van iedereen'. Zijn politiek activisme was daarop gericht. Maar tevens zette hij zich in bij grote noden zoals die van de repatrianten na de Frans-Duitse oorlog. Ook ondersteunde hij op verzoek projecten als de kerkenbouw in Banholt en Smeermaas. Nooit deed een hulpbehoevende tevergeefs een beroep op haar vader, volgens Julie van der Lans-Russel.

Russels opvattingen over 'recht en eerlijkheid' lijken afgemeten aan formele wet- en regelgeving en aan wat hijzelf politiek en maatschappelijk wenselijk achtte. Veel conflicten waar Russel in zijn bewogen carrière bij betrokken is geweest, lijken gerelateerd aan (feitelijke dan wel vermeende) inbreuken op regels, verwachtingen of overeenkomsten. In Mheer had pastoor Vinckenbosch de hand gelicht met het keizerlijk decreet; de baron-burgemeester verbrak het arbeidscontract met Russel. In Munstergeleen was een leverancier van hop zijn handelscontract niet nagekomen. In Maastricht legden bestuursleden van het Oudheidkundig Genootschap bepaalde statutaire afspraken als 'vrome wens' naast zich neer. Bij bepaalde Tweede Kamerverkiezingen vermoedde Russel een inbreuk op het kiesreglement. In Banholt probeerde hij de kerkbeijveraars binnen kerkelijke wetten en wensen te laten opereren. Bij al deze en dergelijke

inbreuken op wet- en regelgeving betoonde Russel zich rechtzinnig, zelfs rigide. Waar het recht, het prerogatief van de regerend vorst gerespecteerd moest worden (het recht tot gratieverlening), ging Russel tot het uiterste: hij verkoos twee weken detentie boven meewerken aan ongerechtigheid.

Als Russel zaken 'recht' en 'eerlijk' vond, was hij niet of moeilijk van zijn standpunt af te brengen. Met rechtlijnige, soms ongenueanceerde standpunten kon hij vriend en vijand tegen de haren in strijken. Zijn principiële stellingnamen leidden daarenboven tot de al genoemde vele rechtszaken en veroordelingen; de torenhoge bedragen aan boetes, genoegdoeningen en andere schulden werden hierboven aangestipt. Het echtelijke en het gezinsleven moeten onder dit alles geleden hebben. Met zijn uit principe geweigerde gratie in 1869, dus met zijn afwezigheid uit gezin en bedrijf, benadeelde hij zowel het ene als het andere. Bij zijn veroordeling in 1874 trok hij vrouw en kinderen met zich mee in zijn zelfgekozen ballingschap. Halsstarrig weigerde hij om gratie te vragen. Toen zijn echtgenote een gratieverzoek indiende, desavoueerde Russel haar openlijk door middel van krantenadvertenties.

Daarenboven gaf Jos Russel blijk van morbide karaktertrekken. In het verlengde van zijn nadruk op het rigoureuus handhaven van wetten, regels, contracten en afspraken, lag zijn belangstelling voor straffen en sancties. Russel had een opmerkelijke belangstelling voor rechtspraak, veroordeling en bestraffing. In zijn letterkundig werk (de journalistiek, het fictieverhaal, de volkskundige en de geschiedkundige studie, het toneelwerk) beschreef hij lijfstraffen en executies met aandacht voor de fysieke en de morele details. Vanuit zekere gevoelens van antisemitisme, waarvan veel *upper-class* negentiende-eeuwers blijk gaven, beschreef hij joden zowel als daders alsook als slachtoffers van gruwelijke wreedheden.

Voor zijn streven naar ‘recht en eerlijkheid’ in het gedrukte woord en in de maatschappelijke interventie, verlangde en verwachtte Russel uiteindelijk erkenning en dankbaarheid. Na zijn strenge veroordeling in 1874, en bij de zwaarwegende consequenties die daar het gevolg van waren, had Russel verwacht dat ‘iedereen’, of ten minste de hele krantenwereld, partij voor hem zou kiezen en zijn zaak zou steunen. Maar de pers hield zich stil. Dit kwetste Russel het meest in het hele delict: dat hij, niet opziende tegen de hoge kosten, alleen in de bres was gesprongen om de kwestie (over de verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van de drukker-uitgever) ten principale te laten uitzoeken, maar daarvoor in de pers ‘niet de minste bijval’ had geoogst, ‘geen greintje dank’. Jos Russel voelde zich verraden.

Jaren later mijmerde Jos Russel over zijn leven. Het leidde tot nostalgische bladzijden over zijn jeugd in *De Driekoningenkoek*. Hij haalde herinneringen op aan zijn geliefde Geleen en zijn geëerde grootouders. Hij vertelde over huiselijke feesten gevierd in het grootouderlijk gezin, feesten waarvan hij zich treffende details wist te herinneren, die hij met liefde en dankbaarheid beschreef. Maar toen hij die regels schreef, realiseerde Russel zich dat hij ‘weldra vijf kruisjes achter zijn naam’ zou moeten plaatsen. Na het verloop van zijn gelukkige jeugdijaren waren zorg, onrust, kwelling, valsheid en ondank zijn deel geweest.¹⁸⁵ Verderop in het boek verzucht hij over het gewest waar hij zijn mooiste jaren geleefd had: ‘Limburg dat ik vaarwel gezegd heb, om haat, nijd en wrok geene voldoening te schenken.’

185 Russel, *Driekoningenkoek* (1878): 6, 56.

Bijlage

De voornaamste werken van Jos Russel; naar categorieën

Tenzij anders vermeld, zijn de werken door Jos Russel in Maastricht gedrukt en uitgegeven.

1. Stedenbeschrijvingen in historisch perspectief

- **1860** *De heerlijkheid Geleen, hare voormalige heeren, inwoners, gerecht, gebruiken, enz.* Vanaf blz. 120 ‘Aantekeningen over de voormalige Heerlijkheid Mheer en haar bezitters’ Sittard: J.K. Alberts. Hierbij behoren ‘Aanhangsels en aantekeningen in handschrift bij De heerlijkheid enz.’. Deze kunnen worden geraadpleegd in de bibliotheek Centre Céramique in Maastricht, nr. SB Br LE 670 (zie noot 59).
- **1862** *Kroniek of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard: met aanhangsel over koning Zwentibold en de heerlijkheid Born.* Maastricht: A. van den Hoeven.
- **1870a** *De kerk van Houthem in het land van Valkenburg.*
- **1870b** *Notice sur la ville de Maestricht: ses monuments, environs, etc.*
- **1875** *Nouveau guide à Maestricht, contenant un abrégé de l’histoire de la ville et de ses monuments*
- **1883-1884** *Geschied- en oudheidkundige schets der stad Maastricht.* 2 dl. Heruitgave 1974
- Z.j. *Een bladzijde uit de geschiedenis van Rechheim.*

2. Oudheid- en geschiedkundige studies

- **1863a** ‘Recherches sur Atuatuca et Coriovallum’. In: *Publications de la Société d’histoire et d’archéologie du Limbourg (PSHAL)*, 1 (1863): 38-48.
- **1863b** ‘Notice historique sur l’ancienne seigneurie et ammanie de Millen’, in: *PSHAL* 1 (1863): 118-134.
- **1865a** *Recherches sur l’origine des premiers habitants des Pays-Bas.*
- **1865b** *Recherches sur l’origine des noms de quelques endroits du Duché de Limbourg et Autres.*
- **1866a** *Geschiedkundige aantekeningen over de voormalige stad Susteren en het adellijke Maagdensticht aldaar.* Bevat tevens Aantekeningen over het veerschip te Stockheim.

- **1867a** *Notice historique sur le feld-maréchal Claude t'Serclaes de Tilly, général en chef des armées de Leurs Hautes Puissances, les États des provinces unies hollandaises.*
- **1877a** *De rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige, en in het begin der tegenwoordige eeuw.*
- **1878a** *De Driekoningenkoek: geschiedkundige schets in romantisch kleeid. Op de kaft: De Driekoningenkoek en Limburgsche gebruiken en misbruiken.*

3. Politieke pamfletten

- **1865c** *De opening van den Limburgschen Staats-spoorweg op den 6 November 1865*
- **1865d** *Het bezoek van den heer Thorbecke aan het Hertogdom Limburg, in 1861: aan mijne Limburgsche medeburgers. (Ook in het Frans: La visite de M. Thorbecke au duché de Limbourg en Octobre 1861, à nos compatriotes Limbourgeois).*
- **1866b** *De Limburgsche coterie. Bijdrage tot de geschiedenis der politieke moraliteit in onze dagen – Een hartelijk woord aan de Maastrichtenaren.*
- **1866c** *Hoe men de kiezers wil verschalken.*
- **1867b** *Zoo lang gaat de kruik te water dat ze eindelijk berst: een woord tot onderrigting aan de Limburgers. De auteur was Een Waarheidsvriend, pseud. van Jos Russel. Uitgever: het Typografisch Instituut te Antwerpen.*
- **1874** *Een drukpersproces: Inlichtingen en wenken voor drukkers en uitgevers in Nederland.*

4. Taalkundige studies en belletrïe

- **1863c** *De Auvermannetjes, historisch-romantisch verhaal uit de XVIIde eeuw. Maastricht: Hollman. Tweede druk 1878 Antwerpen: Schuermans.*
- **1865e** *'Vermetel en onbezonnen... Over de herleving van de letterkunde in het hertogdom Limburg'. Rotterdam 11-13 september. Tekst in: Handelingen van het Achtste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres. Rotterdam: Wijt, blz. 112-114.*

- **1867c** *'Oorsprong en verwantschap in de Nederlandsche taal'. Voorgenomen bijdrage aan het Negende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Gent op 19-21 augustus 1867.*
- **1869** *'Bijdrage tot de kennis der naam-afleidingen van meerdere Limburgsche Plaatsen'. Voorgenomen bijdrage aan het Elfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Leuven 6-8 september 1869.*
- **1872a** *'De vlugt der Limburgsche pers in de laatste jaren'. Voorgenomen bijdrage aan het Twaalfde Taal- en Letterkundig Congres in Middelburg 3-5 september 1872.*
- **1877b** *Schinderhannes de rooverhoofdman: blijspel in 4 bedrijven met zang.*
- **1878b** *Chlodowig de Frankenkoning: melodrama in 4 bedrijven.*
- **1878c** *Van Dijk aan 't Hof van Engeland: lustspel in 4 bedrijven.*
- **1884** *Eene bladzijde uit de geschiedenis der stad en heerlijkheid Stockhem in de vorige eeuw: drama in 3 bedrijven.*

5. Criminologie

- **1865f** *Compte-rendu des séances de la Cour Provinciale du Duché de Limbourg dans l'affaire de Pierre Janssen, Jeanne Rutten et Catharine Koolen, ve. Th. Rutten, de Roggel, accusé de meurtre ou de complicité sur la personne de Théodore Rutten, père et mari de 2e et 3e accusés. Liège: Thiers et Lovinfosse.*
- **1881** *De zaak Hubert Alofs: moord en diefstal gepleegd in Smeermaas, den 20/21 maart 1881. Tongeren: ...?*

6. Overige

- **1872b** *Histoire de l'Ordre du Saint Sépulcre: son origine, son but et sa destination, avec appendices relatifs à la fondation de l'Ordre et sa réorganisation par S.S. le Pape Pie IX. Par Lessurios. D'après la 2me édition de l'ouvrage allemand sur l'ordre.*
- **1878d** *Petrus Regout: korte levensbeschrijving.*
- **1885** *Scherpenheuvel en het heiligdom van O.L.V. aldaar, verrijkt met gebeden en geestelijke oefeningen ten dienste der bezoekers van het genaden-beeld.*

ABSTRACT

Jos Russel (1829-1888)

Man of letters and committed pressman

Working as a man of letters in 1860 to 1888, Jos Russel (1829-1888) cultivated a broad range of literary genres. He was known for a number of historically well-documented topographies. He published archeologist and historical as well as linguistic studies. He was a novelist and a play-writer. As a novelist, Jos Russel appeared an adept of the literary man Pieter Ecrevisse (1804-1879), sharing his ambitions of restauration and renewal of the Dutch literature in Limbourg after decades of foreign domination.

Before all, Jos Russel was a pressman. He was the editor and printer of his own newspapers and magazines, besides his own studies and literary works. In the highly politically polarized Maastricht and Limbourg society of his days, Russel was apprehended for his trenchant newspaper-articles. He was a dreaded pamphleteer as well as a tenacious political activist.

Finally, Jos Russel continuously explored, from a legal perspective, the limits of the responsibilities and the latitudes of his profession as a newspaper-editor. He repeatedly transgressed these limits. He gathered great amounts of convictions. When the financial loads were increasingly weighing upon Russel, and when he had been sentenced to prolonged periods of imprisonment, Jos Russel emigrated to Smeermaas, Belgium, the neighboring village of Maastricht. Here he lived as a 'political refugee', however continuing his work as a man of letters.